

Uluslararası Göç ve Yeni Irksallaştırma Biçimleri: Etnisite, Çokkültürcülük, Diaspora.

Emre Arslan

Hem isteseydik bile, hırsız bir Arap ile hırsız olmayan bir Arap arasındaki o ince ayrımı biz nasıl yapardık? Acaba kendileri nasıl yapıyorlar? Eğer bir Fransız beni soyarsa, bu Fransız bir hırsızdır, ama bir Arap beni soyarsa, değişmez ki: beni soyan bir Arap olur, o kadar... Dikkatinizi çekerim, ahlakları olmasın demiyorum, onların ahlaki hiç bir zaman bizim-kiyle tıpatıp aynı olamaz diyorum.

Sir Harold (Cezayir'deki Fransız sömürgecilerden)¹

Giriş

Etnisite kavramı 1970'lerde icat edildi. 30 yıl öncesine kadar kullanılmayan bu kavram bugün artık günlük konuşma diline iyice yerleşmiş ve ortakduyusal çözümlerle bile merkezi kavramlardan biri haline gelmiştir. Herhangi bir kütüphanede araştırma yapan birisinin karşısına etnisite başlığı altında yüzlerce çalışma çıkmaktadır. Dahası akademilerde etnik çalışmalar diye bir disiplin geliştirmeye başlamıştır. Bu olgular etnisite kavramının kökenleri, yaygınlaşma nedenleri ve etkileri hakkında bir inceleme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Etnisite kavra-

mı gibi, mazisi ancak 1970'lere kadar giden bir başka kavram olan çok-kültürcülük de bugün artık yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Çok-kültürcülük, özellikle Avustralya ve Kanada'nın 1970'lerden itibaren bir devlet politikası olarak sunulan ve Üçüncü Dünya ülkelerinden göçmen alan bir çok Batı ülkesinde ilerici bir siyasal hat ve zihniyet olarak öne sürülen bir kavram haline geldi. Çok-kültürcülüğü savunan partiler ve kesimler 1980'ler ve 1990'larda özellikle yükselen aşırı sağ hareketlere karşı göçmenlerin kültürel haklarını ve çoğunluk toplumu içinde kendi farklarını koruyarak özgürce yaşayabilmeleri hedefini

ön plana çıkararak radikal ve ilerici olarak gösterildi ve gösterilmektedir. Diaspora kavramının ise geçmişte çok daha eskilere gidiyor. Fakat bu kavramın küreselleşme ideolojisi içerisinde yeni bir anlam ve içerik kazanarak yine radikal bir görüntü altında merkezileştirildiğini görüyoruz. Diğer iki kavram gibi diaspora kavramı da ulus-devletin 'dar ufkuna' karşı cemaatlerin veya belirli populasyonların kendi kültürel farklarını koruyarak veya (daha radikal ve açık-fikirlilerde) başka kültürlerle ilişkileri içinde melezleşerek sınırları aşmasına göndermede bulunuyor. Üçüncü Dünya ülkelerinden Batı ülkelerine göç edenlerin, klasik diasporalardan (Ermeni, Yahudi, Rum...) farklı olarak artık geri dönüş mitinden kurtulduğu bu modern diaspora anlayışında, diasporik kimliğe sahip göçmen burada ve orada olmayı (hem kendi ana-vatanında hem yaşadığı çoğunluk toplumunda olmayı) beraber yaşar. Böylece ulus-devletin koyduğu sınırları aşmış olur. Dikkat edilirse çokkültürcülük ve diaspora kavramları etnisite kavramına dayanmakta, onun işlevliğini ve analitik bir değere sahip olduğunu varsaymaktadır.

Bu üç kavram da, kullanımlarının yaygınlaştığı dönemi ve çevreledikleri ideolojik öğeleri de hesaba katarsak küreselleşme ideolojisi içinde anlamını buluyor. Hepsi de küreselleşme ideolojisine uygun olarak ulus-devletin sınırlarını sorgulama görevini merkeze almışlardır ve bunun gerçek anlamda radikal ve ilerici bir politika oluşturduğu iddiasını taşımaktadırlar. Öte yandan, bu yazı boyunca, radikal ve ilerici ifadeler gibi sunulan etnisite, çokkültürcülük ve diaspora gibi kavramların ve ırk sosyolojisi (veya etnik çalışmalar) gibi disiplinlerin, ironik biçimde tam da karşı oldukları ırkçılığı ve ulus-devlet mekanizmalarını yeniden ve daha nitelikli bir şekilde üreten hegemonik vasıtalar olduğu savunulacaktır. Ancak, burada işlevselci ve araçsal bir açıklamadan ve ırkçılığı (ve doğal olarak onun yeni biçimlerini) kapitalistlerin bir komplosu olarak görmeye götürecek teorik öncüllerden kaçınmak gerekiyor. ırkçılığın ve ırksallaştırma sürecinin kendisi gibi, bu kavramların her biri farklı şekillerde çelişkin kavramlardır. İşlevselciliğin ötesine geçip, bu kavramların ve ırkçılığın çelişkin karakterlerini açığa çıkarabilmek için yapılması gereken bu kavramları tarihselleştirmekten başka bir şey değildir.

ırksallaştırmanın ve onun yeni biçimlerinin tarihselleştirilmesi için, bunların anlamlarını bulduğu en az iki sürecin, uluslararası göç ve yapısal ırkçılığın, incelenmesi gerekir. Bu iki süreci birleştiren daha geniş bir bağlam vardır: Modern dünyanın oluşumu ya da kapitalist sistemin şekillenme aşamaları dünya tarihinde uluslararası nüfus hareketlerinin

ve yapısal ırkçılığın değerlendirilmesi gereken bağlamı oluşturmaktadır. Oldukça geçerlilik kazanmış bir yaklaşım; küreselleşme diye adlandırılan süreci bir çok etiketin yanısıra, dünyanın küçülmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının artışı gibi nedenlerle göç çağı olarak nitelendirilmesinde olsa da kollektif göç dalgalarının başlangıcı kapitalist üretim tarzının oluşum sürecine kadar gitmektedir. Özellikle emek gücü göçü açısından dünya tarihi bugün olduğundan çok daha hareketli devirleri yaşamıştır. Bu yazı boyunca, sözü edilen göç dalgalarının hangi çerçevede içinde anlamını bulabileceği, ne tür saiklerle oluştuğu ve ne tür sonuçlara yol açtığı gibi konulara değinilecektir. Fakat esas itibarıyla, etnisite, çok-kültürcülük ve diaspora kavramlarının popülerleştiği bağlamı oluşturan son büyük göç dalgasında Batı Avrupa ülkelerinin talebi doğrultusunda gelişen anlaşmalı göçmen işçiler konusunda yoğunlaşılacaktır. Yazıda özellikle göçmen işçi alımının durdurulduğu 1970'lerin sonundan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde yükselmeye başlamış olan ırkçılık üzerine de durulacaktır. Fakat yazıda savunulan görüşlere paralel olarak, burada temel vurgu Batı Avrupa politikasında şimdiye kadar merkezi bir güç olmayı başaramamış aşırı sağ, neo-faşist hareketlerin veya partilerin açık ve belirgin ırkçılık anlayışı üzerine değil, bu ileri kapitalist ülke devletlerinin dolayısıyla belirli bir üretim ilişkisinin kurucu bileşeni olarak yapısal veya kurumsal biçimler alan ırkçılık üzerine olacaktır. Uluslararası göç dalgaları ve yapısal ırkçılık arasındaki bağı kuran temel çerçeveyi ise özgül kapitalist üretim ilişkilerinde özgür olmayan emeğe tarihsel olarak duyulan ihtiyaç sonucu ortaya çıkan 'zorunlu anomaliler' oluşturuyor. ırkçılığı kapitalist üretim ilişkilerinin zorunlu bir ideolojik bileşeni olarak tesbit ederken aslında vurgu yapılmak istenen onun bir sonuç değil, kurucu ve böylece sınıflı toplum ilişkilerinin doğası gereği çelişkin olduğudur.

Yukarıda anılan noktaları açıklamak için ilk bölümde ırkçılığın ve ırksallaştırmanın günümüzdeki biçimleri olan etnisite, çok-kültürcülük ve diaspora üzerine dönen tartışmalar üzerine odaklanılacaktır. İkinci bölümde ise bu kavramların sınırlılıklarını göstermek ve daha açıklayıcı bir çerçevede sunmak için, tarihselleştirmenin ilk basamağı olan uluslararası göç olgusu sermaye birikim süreci ve kapitalist üretim tarzı içine oturtularak tasvir edilmeye çalışılacaktır. Son bölümde ise kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinde uluslararası göç dalgalarıyla ortaya çıkan özgür emekle özgür olmayan emeğin eklenmesi sürecinde neden ırkçılığın kurucu bileşen olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece son dönemde popülerleşen etnisite ve kültür temelli kavramların daha iyi açıklanabileceği bir çerçevenin ipuçları verilmiş olacaktır.

1. Irksallaştırmaların Modern Biçimleri: Etnisite, Çok-kültürlülük ve Diaspora

Etnisite (ya da estetize edilmiş ırk)

Belirli bir tarihsellikte egemen üretim ilişkisini sürdürmek için hayata geçirilen kurumsal/yapısal bir ırkçılık biçimi başka bir tarihsellikte aynı biçimde sürmeyebilir ve hatta yine egemen sınıflar (ama bu kez başka bir ilişki içindeki egemen sınıflar) tarafından yerinden edilebilir. I. ve II. Dünya savaşları arasında egemenlik kazanan faşist ırkçılık kurumunun yıkılmasının da katkısıyla artık biyolojik üstünlüğe dayalı ırkçılığın savunulsa bile kurumsallaşmadığı söylenebilir. Sosyoloji alanında 1900'lerin başında ortaya çıkan 1930'larda doruklarına ulaşan ırk ilişkileri modeli 1950'lerden sonra biyolojik ırk terimlerini kullanamaz hale gelmiştir. (Trotter, 1991: 1) Fakat belirli bir ırkçılık biçiminin tedavülden kalkması ırkçılık olgusunun sönmüldüğü anlamına gelmez. Özellikle son dönemlerde yeniden kurumsallaşan bir ırkçılık biçimi var ki, Callinicos bu yeni ırkçılığın bazı ırkların diğerlerine biyolojik üstünlüğüne değil 'etnik' gruplar arasındaki 'kültürel' farklara dayandığına işaret etmektedir:

Kibar tartışmalarda 'ırkın' yerini alan 'kültürel' ya da 'etnik kimlikler' eski moda ırkçılığın bazı kaba stereotipik karakteristiklerini almaya eğilimlidirler. 'Etnisite' veya 'kültür' kuşattığı şeyden kaçılmayacak bir kader olarak algılanmaktadır (1993: 32).

Sadece kibar tartışmalarda değil, egemen üretim ilişkilerini yeniden üretmenin ekonomi-üstü bir gücü olarak devletin stratejilerinde de önemli bir yer edinen etnisite, çok-kültürcülük ve diaspora gibi kavramlar ırkçılığın ve irksallaşmanın yeni görüntüleri olarak görünmektedirler. Çok-kültürcülüğün ileri kapitalist devletler tarafından nasıl kullanıldığına eğilmeden önce etnisite kavramını biraz açmakta yarar var. Nathan Glazer ve Daniel Moynihan etnisitenin ilk olarak bir sözlükte 1972'de görüldüğü gerçeğini hatırlatarak yeni bir terim olduğu belirtirler (aktaran Eriksen, 1993: 3). Etnik sözcüğü ise daha eskilere gitse de, 19. yüzyılın ortalarına kadar pagan anlamında kullanılmıştır. Daha sonra yavaş yavaş ırkla ilgili bir ima kazanmaya başlamıştır. ABD'de II. Dünya Savaşı civarında 'etnik' terimi Yahudileri, İtalyanları, İrlandalıları ve daha çok Britanya atalarından olan egemen gruptan aşağı olduğu düşünülen diğer insanları nitelenmek için kibar bir terim olarak kullanılmıştır (Eriksen, 1993: 4). Günlük hayatın içindeki kullanımlarında

etnisite sözcüğünün hala 'azınlık meseleleri' ve 'ırk ilişkileri' bağlamında düşünüldüğünü belirten Eriksen sosyal antropolojide ise kendilerini kültürel olarak farklı ve özel olarak gören ya da başkaları tarafından öyle görülen gruplar arasındaki ilişkiler anlamında ele alındığını söyler (1993: 4).

Bugün bu kavram bir analiz birimi olarak sosyal bilimlerde fazlasıyla yaygınlık kazanmış durumda. Başta kendisini Weberci olarak adlandıran John Rex'in çalışmaları sayesinde bir etnik ilişkiler disiplini- nin geliştiğini görüyoruz² (Rex, 1983; Rex ve Mason, 1986; Rex, 1994). Özellikle erken kapitalist evrede, sınıfların en önemli aktör olduğunu kabul eden Rex; etnik azınlık grupları gibi diğer aktörlerin de belirli rollere sahip olduğunu söylemektedir (Rex, 1994: 3). Marksistler tarafından etnisitenin yanlış bilinç olarak görüldüğünü iddia eden Rex, etnik hareketlerin de devlet eylemleri üzerinde değiştirme etkisine sahip olduğunu bu nedenle, etnik bilincin de sınıfımsı (*quasi-like*) bir niteliğe sahip olduğunu söyler (1994: 4). Rex, 'ırk ilişkilerini' sınıf kavramıyla bütünleştirmeye çalışmışsa da, bunu yaparken hem Weberci bir sınıf anlayışını benimsediği hem de 'ırk ilişkileri' gibi bir kategori içinde çalıştığı için kollektif grupların üretim ilişkisi içindeki yerini ihmal etmiştir³.

Etnisite kavramı son zamanlarda Marksist yazarlar arasında da popülerlik kazanmaya başlamıştır. Marksistler arasındaki bu ilgi kay- masını Eriksen şu şekilde ifade etmektedir:

Marksist sosyal bilimlerin dorukta olduğu 1970'lerde ABD, Mauritius, Trinidad ve Malezya gibi klasik 'çoğulcu toplumlar' üzerine sayısız iyi araştırılmış çalışmalar yayınlanmıştır. Bu çalışmaların çoğu etnik gelişki ve etnik kimliğin nihai olarak ülke içi sınıf ilişkileri ve ulus- lararası emperyalizm tarafından belirlenmiş yüzeysel olgular olduğunu açıkça göstermişlerdir. Toplumların kendilerinde büyük bir değişme olmamasına karşın, pek azı 20 yıl sonra aynı şeyleri savun- maktadırlar. Bu durum analitik perspektifin ya da 'araştırma hipotezinin' seçiminin masum bir hareket olmadığını hatırlatmalıdır. Eğer bir kişi etnisiteyi bulmak için gidiyorsa onu 'bulacaktır' ve böylece onun inşa edilmesine katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, çok- etnili toplumların etnik olmayan boyutlarına olan ilgi etnisite analiz- lerine sağlıklı bir düzeltim ve ekleme olacaktır (Eriksen, 1993: 161).

Alıntının son cümlesinden de anlaşılacağı gibi Eriksen, etnisite ana- lizlerine etnik olmayan boyutların da eklenmesi gerektiğini savunmak-

tadır. Ancak Eriksen'in önerdiği gibi etnisite kavramına etnisite dışı boyutların eklenmesi gerçek bir çözüm olmaktan uzak görünüyor. Zira böyle bir öneri hala etnisite kavramının açıklayıcı bir gücü olduğu varsayımını taşımaktadır. Ayrıca Eriksen'in önerisinde etnisite ile etnisite-dışı arasındaki ilişki hakkında da basit bir ekleme ilişkisi dışında bir bilgiye sahip olunamamaktadır.

Robert Miles ise etnik ilişkiler sosyolojisinin, hiç bir analitik değeri olmayan ırk ve ırk ilişkileri kavramlarının farklı versiyonları olduğunu belirterek, bunların toplumsal yapı farklılıkları ve değişimlerini açıklamak açısından faydasız olduğunu öne sürer (Miles, 1982: 42). Aynı bir 'ırksal (etnik) ilişkiler' teorisine gerek olmadığını belirten Miles kendi alternatif teorik çerçevesini 'emek göçünün ekonomi politikası' olarak adlandırmaktadır (1987: 7). İrksallaştırma kavramının, ırkçılık gibi mutlakla açıklanması gerektiğini kabul eden Miles, 'ırk ilişkileri' sosyolojisinin ise 'ırk' ve 'ırk ilişkilerinin', 'doğallığı' hakkında birtakım varsayımları bulunduğu için bu işi yapamayacağını belirtir. Miles ırksallaştırma kavramını insanoğlunun gerçek ya da hayali fenotipik veya genetik farklılıklara dayanarak 'ırklar' içine kategorikleştirilmesi olarak görmektedir (1987: 7). Bu perspektiften Miles, örneğin 'siyahlar' ve 'beyazlar' kategorilerinin de pek fazla analitik değere sahip olmadığını belirtir. Eleştirel çalışmalarda dahi 'beyazlar' kategorisinin sınıf farklılaşmalarını gizleyen bir niteliği olduğunu belirterek "baskı yapanların hiç bir zaman 'beyazlar' değil, hegemonya yaratma ve/veya hegemonyayı sürdürme sürecinde bir fenotipik kategoriye işaret edebilecek ya da etmeyebilecek çeşitli fraksiyonlardan oluşmuş yönetici sınıftır" tesbitini yapmaktadır (1987: 9).

Gerd Baumann ve Thijl Sunier ise etnisite kavramının analitik değerinin olmadığını belirtirken Comaroffs'un şu tesbitinden yola çıkarlar: "Atfedilen' kültürel farkların, eşitsizlik yapılarını rasyonelleştirdiği yerlerde etnisite kuvvetli bir varoluşsal gerçeklik olarak vazife görür. İşte bu, sosyal dünyanın düzenlenmesinde özerk bir faktör olma görüntüsü veren ... şeyleştirme sürecidir" (1995: 2). Şeyleştirme kavramını ise Berger ve Luckmann'a dayanarak şu şekilde açıklamaktadırlar:

"Şeyleştirme insani olguların, şeylermiş gibi algılanmasıdır. Diğer deyişle insan etkinliği ürünlerinin, insan ürünlerinden başka bir şey olarak -doğal olgular gibi- algılanmasıdır. Bir dünyanın üreticisi olan insan onun ürünü olarak algılanır ve insan etkinliği de insani olmayan süreçlerin yansıma görüntüsü (epiphenomen) olarak anlaşılır" (1995: 3).

Baumann ve Sunier'e göre etnisite, birçok metropol ülkenin yaşadığı göç sonrası süreçte çok-kültürcülük retoriğine uygun biçimde 'hayatın bir gerçeği'ymiş gibi sunulur. Egemen anlayış içinde etnisite artık kamu istatistiklerinde gösterilmesi gereken değerden bağımsız bir 'olgu' değil, 'kültürel' farkları açıklamak için etnos veya ced gibi sözde 'doğal' ayrımları getiren 'hayatın' bir gerçeğidir. Onlara göre, bu türden bir şeyleştirme ya da azledilmiş somutluk, sosyal dünyanın analizcisine hiç bir anlam ifade edemez, hiç bir yenilik getiremez: "İnsan dünyayı şeyleşmiş terimlerle algılamak bile, onu üretmeye devam eder" (Berger ve Luckmann'dan aktaran Baumann ve Sunier, 1995: 3). Bu nedenle etnisite temelinde yapılacak analizlerde (yani onu hayatın bir gerçeği, bir açıklayanı haline getiren analizlerde) ne kadar esnek bir etnisite tanımı yapılırsa yapılsın, bu analizler bir ideolojik vasıta olarak etnisite kavramının kendi bağlamına oturtulmasını engeller ve şeyleştirmeye hizmet eder.

Böylece irksallaştırmanın yeni biçimi olan etnisite kavramıyla birlikte vurgu yapılan şey göçmenlerin üretim ilişkilerindeki konumları değil fetişleştirilen ve onların varlıklarına içkin görülen bir kültür anlayışı olmaktadır. Lale Yalçın Hekmann temel olarak kültür kavramının kullanılışında çıkan sorunlar, kavramın egemen tanımları ve politik sonuçları üzerine durduğu "Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik ve Kültür Kavramları Üzerine" adlı makalesinde yabancılık/yerlilik, ben/öteki gibi egemen olan ayrımlara dayalı yaklaşımların en iyi niyetli olanının bile sorunlu olduğunu iddia etmektedir (1995: 83). Zira 'yabancı olan' diye bir tanım yapıldığı zaman, toplumsallaşma sürecinde ya 'asimilasyon' ya da 'dışlama' mekanizmaları kurulmaktadır. Hekmann'a göre, ben-öteki ayrımını doğal ayrım olarak kabul edenler en iyi ihtimalle çok-kültürcülüğü kabul etmektedirler (1995: 85). Ona göre, bu iyi niyetli modeller bir şekilde diyalog geliştirmeye çalıştıkları için azınlık çoğunluk kültürleri arasındaki eşitsiz ve hegemonik ilişkilerin kültürel boyutunu göstermesi anlamında önemlidir. Hekmann, ben ve öteki ayrımını doğallaştırmanın ikinci mantıklı sonucu olarak aşırı sağ milliyetçiliğini göstermektedir. Zira, en iyi niyetlisinde bile bu yaklaşım, ben ve öteki kategorilerini dikotomikleştiriyor ve aralarındaki geçişliliği göremiyor. Kültürü statik, bağlayıcı ve genelleyci bir kavram haline getiren bu kategoriler kuruldukları bağlamı dikkate almıyorlar. Hekmann etnik kimlik, uluslaşma, azınlık gibi kavramların da aslında toplumsallaşma içindeki projeler olarak görülmesi gerektiğini ve bu nedenle de 'kültürel malzemelerin' kimlik politikaları çerçevesinde yorumlanmasının yetersiz olduğunu söylemek-

tedir⁴ (1995: 85). Statik bir kültür tanımını merkeze alarak, kültürü sabitleştirerek ve merkezileştirerek yapılan analizlerde (ister muhafazakar ister radikal görünsün) göçmen işçinin çoğunluk toplumu içindeki gerçek konumunu anlamak mümkün olamaz. Castles ve Kosack Batı Avrupadaki göçmen işçilerin geçmişten getirdikleri kültürel arkaplardan ziyade yaşadıkları toplum içinde maruz kaldıkları ilişkiler düzeneğinin, o toplumdaki işlevlerinin belirleyici olduğunu belirtmişlerdir (1973: 477). Bu anlamda, farklı dinden, dilden ve ırktan gelen göçmenler genellikle aynı toplumsal konumu deneyimlemişlerdir.

Çok-kültürcülük (ya da estetize edilen kavim merkezilik)

Bugün ileri kapitalist ülkelerde muhafazakar sağın ve yükselen neo-faşizmin ırkçılık anlayışına karşı çok-kültürcülük politikaları panzehir olarak sunulmaktadır. Çok-kültürcülük ideolojisi özellikle Yeşil partilerin sloganı haline gelmiş olup radikal bir tını vermektedir. Papastergiadis'e göre, 1970'lerden sonra özellikle Kanada ve Avusturalya'da çok-kültürcü perspektiflerin meşruiyetlerinin artması vatandaşlığı ulus-devlet sınırları içinde algılayan kategorilere karşı bir sorgulamanın önünü açıyordu (2000: 3). Ona göre, çok-kültürcülüğün büyük vaadi kültürel fark anlayışını ulus-devletin asimile edici mantığından kurtarmasıydı (2000: 203). Melucci'nin 'günümüzün nomadları' olarak yeni toplumsal hareketler düşüncesi ile kendisinin diasporik salkımlar kavramı arasında paralellikler olduğunu belirten Papastergiadis, bu kavramların küreselleşme çerçevesinde anlaşılabilirliğini söyler (2000: 211-2). Bu noktada David Harvey'in yeni toplumsal hareketler ve fark kavramı temelindeki kimlik politikasına yönelttiği eleştiriyi hatırlatmakta yarar var. Harvey "Sınıf İlişkileri, Toplumsal Adalet ve Fark Siyaseti" adlı makalesinde kimlik, çok-kültürcülük, 'ötekilik' ve 'fark' siyasetlerinin bir çok pratik örnekte ezilenlerin siyasetinde parçalayıcı etki yaptığını belirtmektedir (1993: 65). Neyin önemli fark, neyin önemli olmayan fark olduğunu anlamak için bu bakış açılarının yetersiz kaldığını ve ayrı bir epistemolojiye ihtiyaç bulunduğunu belirten Harvey, bu epistemolojinin ise tarihsel ve coğrafi materyalizm olması gerektiğini söyler (1993: 62).

Papastergiadis eleştirel bir çok-kültürcülüğün ancak radikal demokratik bir çerçeve ile bütünleştirildiğinde elde edilebileceğini savunurken, bunun da fark siyasetine radikal bir şekilde bağlanmayla gerçekleştirilebileceğini söylemektedir (2000: 163). Ona göre çok-kültürcülük politikası eleştirel ve radikal olmak istiyorsa üç kavrama dayanmalıdır: küreselleşme, teritoryalitenin çözümü (*deterritorialisation*) ve melezleş-

me (2000: 205). Melezleşme kavramının biyolojik ve antropolojik anlam da değil daha çok semiyotik anlamda anlaşılması gerektiğini söyleyen Papastergiadis, aslında iki kültür karşılaşmadan önce de kültürlerin saf olmadığını, kültürün her zaman melezleşme sürecini yaşadığını belirtmektedir (2000: 209). Fakat melezleşme süreci her kültürün özelliği ise bu durumda Papastergiadis'nin melezleşme ve çok-kültürcülük kavramlarını küreselleşme bağlamında ele almasının temelleri sarsılmaktadır (2000: 204). Kültür, kimlik, etnisite, fark, çeşitlilik, tikellik gibi kavramlar üzerine dayanan çok-kültürcülük karşısında Yeni Sağ ideoloji yine aynı kavramlara dayanmakta ve oldukça da meşruluk kazanmaktadır. Bir çok Batı ülkesi gibi Almanya'da da Yeni Sağ kendi çoğunluk toplumu-nun göçmenlerin 'istilasına' karşı kendi kimliklerini, farklarını, kültürlerini, çeşitliliklerini vs. savunma haklarını önplana çıkarmaktadırlar (Betz, 1991: 97). Papastergiadis ve çok-kültürcülüğü savunan diğer yazarların Yeni Sağ'ın ideologlarıyla aynı kefeye konması doğru değildir ama (ne kadar radikal olurlarsa olsunlar) Yeni Sağ ideolojisinin de temel aldığı kültür, fark ve etnisite gibi kavramlara dayanarak radikal bir siyaset yürütmek pek mümkün görünmemektedir. Yukarıda da değinildiği gibi bu kavramlar analitik bir çerçevenin araçları değil, ancak tarihselleştirilmeleri suretiyle başka kavramlarla (aynı bir epistemolojiyle) açıklanabilecek toplumsal ilişkilerin biçimleri olarak görülmelidir.

'Ulus-devletin üniter takıntısına karşı' Kanada ve Avusturalya'da önplana çıkarılan çok-kültürcülük kavramı acaba bu kadar iyi niyetli bir teorik/siyasal açılım olarak görülebilir mi? Kanada ve ABD deneyimlerini inceleyen Hutchinson, "bu toplumların bazen etnik çeşitlilik içinde ulusal-sonrası bir deneyimin öncülleri olarak sunulmasının mitsel olduğunu göstermektedir. Bu çok-etnili toplumların eşitlikçi şekildeki resmi olarak kendilerini algılayışları (*self-image*) ile etnik olarak temellenmiş statü hiyerarşileri arasında bir mesafe vardır" demektedir (1996: 375). Avusturalya örneğinde ise Steven Castles, çok-kültürlülüğün daha sonra ulusal uyumun hayali cemaatlerinin altına sokulmak üzere farklılıkları kutlama ve fosilleştirme yoluyla bir cemaat inşası üzerine dayandırıldığını belirtmektedir (1996: 364). Castles Avusturalya'da ırkçılığın çeşitli biçimler aldığından sözeder. İlk olarak, halihazırda yerli karşıtı önyargılı davranışlar ve ekonomik, sosyal olarak marjinalleştirme, ırkçılığın bir kaynağı, bir biçimi olarak ifade edilebilir. İkinci olarak, bazı göçmen grupları emek piyasası ayrımlaştırması mekanizmalarıyla yapısal ırkçılığa tabi tutulmaktadır. Üçüncü olarak, 1984 Blainey tartışmasıyla açıkça dillendirilebilen ve insanları harekete geçirebilen ırkçı tavırlardan bahsedilebilir.⁵ Castles'e göre, Avusturalya'da göçmen karşıtı

bir ırkçılığın maddi olarak olanaksızlığı onların ekonomiye ve topluma katkılarının büyüklüğünün yanısıra vatandaş olarak sahip oldukları seçme seçilme hakkından kaynaklanmaktadır (1996: 366). Varlığının ideolojik nedeni çok-etnili bir toplumda çıkabilecek potansiyel çatışmaları makul bir biçimde idare etmeye çalışmak olan çok-kültürcülük öğretisi de etnik kimliğin temeli olarak primordializme başvurduğu ve kültürlerin kabul edilebilir öğeleri olarak etnik şovenizmleri ve cinsiyetçilikleri taşıdığı için ırkçı öğeler içermektedir. Neo-muhafazakar çok-kültürcülük projesi, çok-kültürlü bir toplumda sosyal kontrolü sağlamak için bu türden gerici öğeleri böl ve yönet stratejisinin veçheleri olarak pazarlamaktadır. Sosyal demokratik çok-kültürlülük versiyonu da, genel sosyal politika amaçlarına rağmen aynı eleştiriye tabi tutulabilirler (Castles, 1996: 364). Zira onlar da en son analizde kültürcülüğe başvurmadan yapmamaktadırlar.

Çok-kültürlülüğün yapısal ırkçılığın bir parçası olduğunu belirtmesine karşın Castles, bugünün Avusturalyasında çok-kültürcülüğün hala gerekli bir proje olduğunu savunmaktadır (1996: 365). Bu durum çelişki gibi görünse de kanımca bir üretim ilişkisi olarak ırkçılığın çelişkin karakterini hatırladığımızda Castles'in yaklaşımının belirli bir mantığa oturduğunu söyleyebiliriz. Castles'in Avusturalya'daki çok-kültürcülük üzerine görüşlerini biraz daha özetlediğimizde tutumu açıklık kazanabilir. Castles, benimsediği anlamdaki çokkültürcülüğün başarılı olmasının önünde birtakım engeller olduğunu belirtmektedir (1996: 365). İlk olarak Avusturalya'da hala etnisite (daha doğrusu göçmen işçilerin statüsü) ve sosyo-ekonomik hayat şansı arasında açık bir bağ vardır. İkinci olarak, çok-kültürcülük en iyi ihtimalle, eşitsizliğin arttığı ve refahın azaldığı bir toplumda eşitsiz olmak için eşit bir şansı varsayar. Etnisite kavramı, sınıf ve toplumsal cinsiyeti örttüğü için eşitsizliğin temel boyutlarıyla ilgilenmeyi başaramaz. Üçüncü olarak kültürel çoğulculuk farklı gruplar arasında ayrı ve daha düşük eğitimsel ve sosyal sistemler yaratarak eşitsizliği derinleştirir. Castles, Avusturalya için öngördüğü dört olasılıktan biri olan 'eşitlik ve gerçek toplumsallık' olasılığını destekler⁶ (1996: 366). Bu imkan herkes için toplumsal adalet üzerine kurulmuştur. Castles'e göre çok-kültürlülüğün devam ettirilmeye değer yanları kültürel self-determinasyon ve kozmopolit kimliktir. Bunlar ayrımlaştırılmış ve dezavantajlı kesimlerin özgül ihtiyaçlarıyla buluşmalı, yapısal marjinalleştirme ve emek piyasası ayrımlaştırması aşılmalı ve ırkçılık ile önyargıya karşı savaşılmalıdır (Castles, 1996: 367).

Almanya'da ise çok-kültürcülük tartışmaları ve uygulamaları göçmenler açısından daha yıkıcı sonuçlar yaratmaktadır. Franz-Olaf Radtke

1980'ler ve özellikle 1990'larda Almanya'da sadece devlet stratejisi değil, aynı zamanda ahlaki bir tutumu işaret eden popüler bir kavram konumuna ulaşmış olan çok-kültürcülüğün esasen göçmenlerin siyasal haklarının önünde en büyük engellerden birini oluşturan bir retorik olduğunu belirtmektedir (1993: 97). Radtke Almanya'daki sözde çok-kültürcülük uygulamaları üzerine argümanlarını geliştirirken üç fikri ön plana çıkarır: 1) Göçmenler Almanya'ya 'etnik azınlık' olarak gelmemişlerdir; bu kategori Alman ulus-devletinin tarihsel koşullarının bir sonucu olarak yaratılmıştır. 2) Diğer göçmen ülkeleri gibi Almanya'da da, bir etnik hareketlilikten söz etmek doğru değildir. 3) Çok-kültürcülük sosyal çatışmaları etnik olana dönüştürerek bunları çözümsüz hale getirme gibi öngörülme bir sonuca yol açar (1994: 30).

Bu fikirler doğrultusunda Radtke göç sürecinde göçmenlerin üretim ilişkilerindeki rolünden ziyade Katolik, Müslüman olmak, İtalyanca, Türkçe konuşmak gibi onların kültürel arkaplanlarının ve özelliklerinin vurgulandığını belirtmektedir (1994: 34). 1980'lerden sonra ise çok-kültürcülüğün benimsenmesiyle birlikte göçmenler sosyal rolleri açısından değil kendi atalarının ulusal kültürünün temsilcileri olarak, etnolojik bir perspektiften değerlendirilmişlerdir. Radtke "klientalizmle birleşen çok-kültürcülük etnik hareketlilik değil fakat azınlıkların kendi kendini etnikleştirmesine yol açacaktır. Göçmenler siyasal haklara sahip olmadıkça ve eşit fırsatlar için bir politika geliştirilmedikçe -ki bu ABD ve İngiltere ile arasındaki önemli bir farktır - çok-kültürcülük kaçınılmaz olarak folklörcülüğe düşecektir" (1994: 36) demektedir. Bu nedenle çok-kültürcülük aslında etnik farkların şeyleşmesini, yeniden canlanmasını teşvik eden kavim merkeziliğin dönüşmüş bir halidir. Ayhan Kaya ise Almanya'da Türk azınlığın içerilmesi hedefini ön plana çıkaran çok-kültürcülüğün esasında bu göçmenleri dışladığını ve onların etnik azınlıklaştırma sürecine yöneltilmesine hizmet ettiğini belirtmektedir (1999: 25). Kaya bunun temel nedeninin çok-kültürcülüğün kültürü bir diğeriyle ilişkisiz kompartmanlar olarak ele alışından kaynaklandığını söyler (1999: 46). Renato Rosaldo'nun "kültürel açıdan zengin olan iktidardan pay alamazken, iktidara sahip olan kültürel açıdan zengin olamaz. Azınlıklar otantik kültür üzerinde bir tekel oluştururken, çoğunluk toplumu sözle ifade edilmeyen bir kurumsal güce sahiptir" şeklindeki tesbitini hatırlatan Kaya, azınlık kültürü üzerine yapılan aşırı vurgunun bu tür toplumlarda kültürel ifade ve siyasal güç arasındaki paradoksal bir ilişkiyi gösterdiğini belirtmektedir (2000:100). Gerçekten de çok-kültürcülük göçmenler için kendilerini ifade edebilecekleri bir alan açıyor gibi görünse de aslında bu onların, şeyleştirilmiş bir kültür ifadesi

anlamındaki bir folklor mecrasına hapsedilmiş olmalarının bir göster-gesidir.

Diaspora (ya da estetize edilmiş getto)

Sen dönemlerde 'ulus devlet takıntılara ve onun dar ufku'na' karşı öne çıkan kavramlardan bir tanesi de diasporadır. Steve Fenton *Yunanca'da yayılma, dağılma veya genişleme* anlamına gelen diaspora sözcüğünün yurdundan ayrılan ve onun dışında bir yerlerde bir cemaat oluşturan halka göndermede bulunduğunu belirtmektedir (1999: 30). Diasporaların klasik örnekleri olarak Yahudi, Yunan ve Ermeni diasporaları gösterilmektedir. Bu örneklerde zorunlu göçe bir geri dönüş miti eşlik etmektedir. Göçmenlerin içinde yaşadıkları toplumla kendileri arasında kesin ve açık sınırlar vardır. Öte yandan modern diaspora kavramı ise misafir işçileri, mültecileri ve diğer göçmenleri işaret etmektedir. Geleneksel diasporalardan farklı olarak modern diasporaların geri dönüş mitinden vazgeçmiş olduğu belirtilmektedir. Bu kavram, Fenton'un yaptığı tanımın (kendi ülkesinin dışında cemaat oluşturan halk) ötesinde bugün özellikle post-modernite düşüncesi ile birleşmesiyle çok daha geniş bir anlam kazanmıştır. Stuart Hall'ın "Diasporik Bir Entellektüel'in Oluşumu" başlığı altında yayınlanan bir röportajında söylediği şu sözler bu genişliği göstermektedir:

Böylece Simmel'in sözünü ettiği şeye sahip oluyorsunuz: içerde ve dışarda olma, 'alışkın olunan yabancı' olma deneyimi: Buna 'yabancılaşma' ve 'kökünden çıkılma' demeye alışmıştık. Fakat bugünlerde bu durum geç modern koşulun arketipi haline geldi. Artan bir şekilde bu, herkesin yaşamının benzemeye başladığı şey oldu. Böylece benim post-modern ve post-kolonyalin eklenmesi hakkında nasıl düşündüğüm ortaya çıkıyor. Post-kolonyalite insanı, kimliğiyle 'postmodern' ya da diasporik bir ilişki içinde yaşamaya hazırlıyor. Göç, geç modernitenin dünya-tarihsel bir olayı haline geldiği için, klasik post-modern deneyim diasporik deneyime dönüşmeye başlamıştır (1996: 490).

"Yeni Etnisiteler" adlı makalesinde Hall, "yeni temsil politikasının diaspora deneyimi olarak siyah deneyimini ve bunun yol açtığı yer değiştirme, yeniden birleşme, melezleştirme ve 'kes-ve-karıştır' sürecini -kısacası kültürel diasporalaşma sürecini- dikkate alması" gerektiğini iddia etmektedir (1996: 447). 'Diasporik bir entellektüel' olan Hall'un 'oluşumu' aslında çok şey ifade etmektedir. Massey'in de belirttiği gibi,

nedense diaspora ve melezleşme üzerine yazılanların hemen hepsi şu meşhur 'marjinlerden merkeze ulaşma' hikayesine dayanmaktadır (1999: 38). Aslında bu hikaye, marjinde olanların değil, zaten merkeze ulaşmış ve orada tutunmuş olanların penceresinden göçmenlik olgusunun anlatımıdır ki bu olguya göç edemeyenlerin durumunu da dahil etmek gereklidir. Yeni göçmen politikalarıyla birlikte artık pek az Üçüncü Dünya insanının tecrübe edebileceği bir masal ülkesidir bu diasporik mekan. Bu diasporik mekan duygusunun en güzel ifadelerini elbette 'diasporik entellektüellerin' çalışmalarında buluyoruz. Diaspora kavramından söz eden çalışmaların hemen hepsinde adı anılan yazarlardan bir tanesi de Salman Rüşdi (Brah, 1996: 186; Keith ve Pile, 1993: 20-1; Kaya, 2000: 65). Burada 'diasporik entellektüellerin' değerleri hakkında bir tartışma yürütmeden denilebilir ki, bu entellektüeller göçmenlerin durumunu bağlamından koparmada, tarih ve mekan ötesi (sınırları 'hayali olarak' aşan bir özne söz konusudur) bir boyuta taşımada belirli bir işlev görmektedirler. Bu işlevi açıklamak için Aijaz Ahmad'ın Rüşdi'nin retoriği (ki Ahmad bunu 'post-modern göçmenlik retoriği' olarak tanımlar) hakkında söylediklerini hatırlatmak faydalı olacaktır:

Bu göçmen retoriğindeki ideolojik belirsizlik, söz konusu göçmenin emperyalist devletler arası ilişkiler sisteminde bağımlı konumda bir ulustan, fakat aynı zamanda bu ulus içindeki hakim sınıftan geliyor olmasından kaynaklanır- hakim bir sınıftan geliyor olması, metropolitan ülkeye gelen göçmen için emekçi sınıflarla değil profesyonel orta tabakalarla birleşmeyi ve böylece sınıf sorununu gizleyen ve az çok varlıkbilimsel bir koşul olarak göçmenlikten söz eden türden bir retorik oluşturmayı olanaklı kılar (1995: 17).

Post-modern göçmenlik retoriğinin sahip olduğu ideolojik bir belirsizlik, diaspora kavramı vasıtasıyla küreselleşme ideolojisine hizmet eder hale de gelebilmektedir. Diaspora kavramının küreselleşme ideolojisinin inceltilmesi ve estetize edilmesinde kullanılma şekillerinden birine örnek verelim:

İnsanların ve ulusların güçlü iletişim ağları tarafından sürekli bir kültürel, politik ve ekonomik mübadele sürecinde gittikçe homojenleşen bir dünyada, 'küresel bir köyde' yaşadığımızı söylemekten memnunuz. 'Köy' küçük, pastoral, istikrarlı bir cemaat imgesini akla getirirken, 'küresel' sadece etkili iletişimi değil, aynı zamanda ortak deneyimler olarak sınırları aşmayı, göçü ve yeniden yerleşmeyi ifade

Gündelik hayatta geliştirilen bir çok başka savunma yollarının yanısıra, temel olarak 'hip hop' gruplarının diasporik kimliğe katkısı üzerine duran Kaya, bunların Gramscigil organik entellektüel kavramıyla birlikte ele alınabileceğini belirterek şu sonuca varır:

Organik entellektüeller olarak tanımlanan bazı rap sanatçıları, diasporada 'sağduyu' ölçeğinde hissedilen baskı ve eşitsizlik gibi olguların etnik ve hatta sınıfsal olarak bilinç düzeyinde algılanmasına katkıda bulunurlar. Bu entellektüellerin amacı, hegemonik çoğunluğun azınlığa niza yoluyla doğalmış gibi kabul ettirdiği baskıcı ve eşitlikçi olmayan uygulamalarına karşı direnme sürecinde muhalif bir cephe oluşturmaktır. Bu cephe yoluyla çoğunluk toplumunun siyasal hegemonyasını parçalamak isteyen rap sanatçıları, aynı zamanda Alman kültürel hegemonyasını da bir anlamda parçalamış olurlar (2000: 192).

Türk hip hop gruplarının 'kanak' sözcüğüne olumlu bir anlam vererek kültürel hegemonya içinde delikler açmaları buna bir örnek olarak gösterilmektedir. Kanake sözcüğü aşırı sağcılar tarafından yabancıları ve özellikle de Türkleri tanımlamak için kullanılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında Güney Pasifik'te Almanya'nın sömürge kurma teşebbüsü sırasında oradaki siyahları nitелеmek için kullanılan Kanaks sözcüğünün, sözcüğün kökeni hakkında bilgi sahibi olmasalar da aşırı sağcılar tarafından şimdi de göçmen işçiler için kullanılması sömürge ırkçılığı ve günümüz ırkçılığı arasındaki benzerlikleri göstermesi açısından ilginçtir (Castles vd., 1984: 99). Türk hip-hop grupları ise doğrudan ırkçı olan bu sözcüğü sahiplenerek günlük siyasetleri içinde ırkçılığa karşı bir dil üretmeye çalışmaktadırlar¹⁰. Alman Türkleri arasındaki bir rap sanatçısı olan MC Soft-G'nin sözleri bu dilsel mücadeleyi anlatmaktadır: "eğer ırkçı anlam içeren bir sözcüğü alıp ona olumlu bir içerik kazandıırırsanız, ırkçı grupları yeni sözcükler üretmek zorunda bırakmış olursunuz. Yeni kavramlar üretmek her zaman zordur, böylece onları zora sokarsınız" (aktaran Kaya, 2000: 174).

Bu ve buna benzer bir çok ideolojik mücadele örneklerini Üçüncü Kuşak Türk gençlerinin diasporik bir mekan olarak tanımladığı Kreuzberg'deki sanatsal üretimleri bağlamında değerlendiren Kaya'nın çalışması, bize önemli bilgiler verse de temelde analizinin etnisite kavramının işlevliğini varsayan diaspora kavramına dayanması nedeniyle ırksallaştırma sürecini yeniden üretir görünmektedir. Kaya diasporik bilincin (aynı ülke, din ve etnisiteden gelenler arasındaki sembolik bağlantı) etnik

etmektedir. İnsanlar kendi yurtlarından uzağa atılmışlar ve yeni bir yaşam kurmuşlarsa da küresel bir cemaatin parçası olarak kalmışlardır. Gelişen diasporik kültürler yurt kültüründen farklı olmakla beraber onlardan ayrılamaz niteliktedir (Barkan ve Shelton 1993: 3).

Görüldüğü gibi Barkan ve Shelton, diğer bir çok yazarla birlikte küreselleşme denilen sürecin çeşitli etkileriyle birlikte diaspora kavramının merkezi bir öneme sahip hale geldiğini iddia etmektedirler. Bütün kavramlar gibi diaspora kavramının da farklı amaç ve biçimlerde kullanımları mevcuttur. Etnisite kavramıyla birlikte çalışmak zorunda olan diaspora-merkezli açıklamalar en yetkin örneklerinde bile sınırlılıklar taşımaktadırlar. Bu türden diaspora kavramını merkeze alarak oldukça yetkin analizler yapan bir çalışmaya örnek, Kaya'nın "Berlin'deki Küçük İstanbul:Diaspora Kimliğinin Oluşumu"dur. Kaya, Türklerin tarihsel olarak, temelde Alman devletinin göçmen politikalarına göre şekillenen farklı stratejileri sahiplendiğini söylemektedir. Kaya'ya göre, Türklerin geri dönüş mitini ve gurbetçi söylemini temel alan göçmen stratejisi ve 1980'lerdeki muhafazakar Alman hükümetlerinin 'ya asimile ol ya da geri dön' politikasına karşı geliştirdiği azınlık stratejisinin ardından⁷ son zamanlarda Alman devletinin dışlayıcılığına ve çok-kültürcülüğe dayalı politikalarına karşı diaspora stratejisi gelişmiştir⁸. Bu strateji içinde üçüncü kuşak din ve etnisite gibi tikel ögelere özel bir önem atfederken, evrensel küresel kültürden de fazlasıyla etkilenmektedir. Kaya modern diasporik bilincin temel özellikleri olarak, buradayken aynı zamanda başka bir yerde bulunmayı, birden fazla mekana bağlanmayı, tikel ve evrenseli aynı anda yaşamayı, anavatanından uzakta yeni bir yerli ülke inşa etmeyi vb. sayar (1999: 37).

Kaya Almanya'daki Türk gençleriyle ilgili şu tesbiti yapmaktadır: "anavatanından uzakta, bir başka deyişle diasporada yaşayan Türk gençleri, maruz kaldıkları sorunları aşabilmek için diasporik bir gündelik yaşam siyaseti geliştirirler" (2000: 18). Gerçekten de Kaya'nın yaptığı çalışma bize Türk gençlerinin gündelik yaşam siyasetine aktif bir biçimde katıldıklarını ve onu yeniden üretebilmeyen belirli olanaklarını zorladıklarını etkileyici örneklerle gösterebilmektedir. Kaya, Türk gençleri üzerine yapılan çalışmalarda onları aşırı İslamcı, aşırı milliyetçi, kimlik bunalımı yaşayan, arada kalmış, dejenere ve şiddet yanlısı olarak genelleyen anlayışa karşı çıkar⁹ (2000: 19). Diasporadaki gençleri bunalımlı ve hüznünlü bir dille anlatmak yerine yaşadıkları eşitsiz ilişkilere karşı geliştirdikleri savunma biçimlerinden olumlu bir dille söz eder.

azınlık için ırkçılığa ve dışlanmaya karşı bir savunma oluşturduğunu iddia etmektedir (1999: 23). Yine Kaya'ya göre:

Diyasporik kimlikle oluşturulan hayali vatanlar yapısal dışlanmaya karşı bir sübat (2000: 68)...Oluşturulan bu yeni vatan, diyasporik özne için yabancı sayıldığı ortamda sembolik bir kale olarak düşünülebilir. Öyle bir kale ki, yapısal dışlanmaya, ırkçılığa, ayrımcılığa ve yabancı düşmanlığına karşı koyabilen bir kale...(2000: 107)

Bu ifadeler diyasporik kimlik/bilinç/strateji kavramlarının ırksallaştırma/ırkçılık sürecine temelden müdahale etme hedefine baştan konulan bir sınırlamayı işaret ettiğini göstermektedir. Kendisi yeni bir kavram kümesi oluşturamayan ve egemen düzenin kavramları içinde marjinalleştirilmiş olan yeri sığınak belleyen bir bilinç alanında aktif bir müdahaleden ziyade pasif bir kabullenışı belirtmektedir. Yabancı işçilerin yaşamak zorunda bırakıldığı kentlerin izbe ve marjinal mekanlarını nitelemek için kullanılan 'getto' teriminin (Köksal, 1984) etnisite kavramından ziyade belirli bir dışlanma sürecine maruz bırakılmış kesimleri ifade etmesi açısından daha açıklayıcı olduğunu söylemek mümkün. Kaya'nın olumlu bir açıdan sözettiği 'sosyal adacık', (1999: 60) sembolik kale, hayali vatan gibi kavramlar alanında daha çok dışlanma, gettolaştırma, sıkışma, marjinalleştirme gibi olgularla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanıyor. Bir bakıma kurtarılmış bölge olarak adlandırılacak bu hayali kaleler alanında bir sıkışmışlığın ve bastırılmışlığın son noktası olarak da görülebilir. Gerçekten de sembolik kaleler yerine maddi kaleleri dikkate aldığımız diyasporik bilincin bir özelliği olarak sunulan burada ve orada olabilmeyi, sınırları aşabilmeyi, bir çok mekanda bir arada bulunabilmeyi özellikle bu turizm çağında geniş imkanları ve bütün ulus-devlet sınırlarının kilidini açabilen pasaportuyla zengin bir Batılının, yaşadığı ülkeden her an sınırdışı edilme korkusu yaşayan, anayurduna bile ziyaret etmek için günlerce vize kuyruklarında bekleyen, sürekli olarak kurumsal bir ırkçılığa maruz kalan (ve bu yüzden örneğin belirli tarihlerde Alman devletinin koyduğu 'Yerleşim Yasakları Yasasına' göre hayali vatanları olan Kreuzberg'de bile ikamet edemeyen) göçmenden daha fazla yaşadığını da söyleyebiliriz. En genel olarak diyasporik bilinç kavramı, etnisite kavramını analiz birimi yaptığı için ister istemez ırksallaştırılan grubu yeckpare bir bütün olarak görme tehlikesini taşımaktadır. Etnisite temelli bir yaklaşım göçmen işçileri üretim ilişkileri içindeki yerleri bağlamında görmediği ve hegemonik ayrımları (Türk-Alman) veri aldığı için gerçekten açıklayıcı ve radikal bir analiz sunma işlevini yerine getirir görünmemektedir.

2. Kapitalist Üretim Tarzının Tarihsel ve Özgül Bileşenleri Olarak Uluslararası Göçler

Göç kavramı (özellikle de uluslararası olanı) sözkonusu olduğunda, genellikle ilk olarak akla coğrafi bir hareketlilik, farklı bir bölgeye gitme, mekansal olarak yer değiştirme gibi düşünceler gelmektedir.¹¹ İnsana bir özgürlük, sınırları aşma, yenilik, ilerleme, hareketlilik, dinamizm gibi ferahlatıcı ve rahatlatıcı hisler veren göç hareketleri kavramının belki de (en azından bugün) daha fazla vurgulanmayı hakeden bir de öteki yönü var: özgür olmayan emek (kölelik, sözleşmeli hizmetçilik, göçmen işçiler vs.), sınırdışı edilme, mahrumiyet, sömürülme (hukukuna uydurmaya bile gerek olmadan), hareketsizlik, zapt-u rapt, atalet, dışlama, ırkçılık, doğrudan baskı vs. Göçü sadece insanların coğrafi veya uzamsal hareketliliği olarak değerlendiren çalışmalar, göç hareketlerini maddi ve tarihsel bağlamından kopartarak soyutlamaktadırlar. Tarihsel olarak yaşanmış olan göç hareketlerine bakıldığında, göçün öneminin haddi zatında uzamsal hareketlilikten değil daha çok bu türden bir hareketin öncesinde ve sonrasında üretim ilişkilerinde işgal edilen konumda yattığı görülmektedir. Bu noktada göçün nedenleri, sonuçları ve mekanizmaları itibariyle bir süreç olarak görülmesi gerektiğini belirtip yazı boyunca benimsenen Miles'in yaptığı göç süreci tanımını hatırlatalım: "Göç süreci insanların farklı sınıf sitelerine¹² olan, ki bu farklılık ya üretim ilişkisindeki farklı bir konum ya da aynı üretim ilişkisinin tarihsel olarak ayrı bir kümesi anlamında iki anlamlı olarak anlaşılmalıdır, uzamsal hareketleridir" (Miles, 1987: 6). Göçü insanların hem sosyal formasyonlar arasında hem de sosyal formasyonlar içinde bir sınıf sitesinden ötekisine hareketi olarak gören Miles göçmenlerin daimi olarak sınıf failleri şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler.

Bu tanımın özellikle uluslararası göç tarihini, bağlamına oturtmakta bize sağladığı olanaklar ve içgörülerini genişçe ele almadan önce son dönemlerde uluslararası göç konusunda artan ilginin nedenleri ve biçimleri hakkında bir kaç noktayı belirtmek faydalı olacaktır. Steven Castles ve Mark Miller *Göç Çağı (The Age of Migration)* adlı kitaplarında uluslararası göçün insanlık tarihinin demografik artışlara, teknolojik değişimlere, siyasal çatışma ve savaşlara eşlik eden daimi bir olgusu olsa da hiç bir zaman bu kadar yaygın, sosyo-ekonomik ve politik olarak bu kadar önemli olmadığını belirtmektedir (1998: 283). Ayrıca Castles ve Miller'a göre devlet adamlarının göç meselesine bu kadar önem verdiği ve ulusal güvenliğin bu kadar fazla uluslararası göçle ilişkilendirildiği başka zaman da olmamıştır. Göç çağına uluslararası göçün küresel

niteliğinin damgasını vurduğunu söyleyen Castles ve Miller, göç hareketlerinin önümüzdeki 20 yılı etkileyecek olan bazı genel eğilimleri olarak şu beş noktayı tesbit ederler: göçün küreselleşmesi, göçün ivme kazanması, göçün farklılaşması/ayrışması, göçün kadınlaşması ve göçün politikleşmesi (1998: 8-9).

Küresel bir çağda yaşadığımız, her şeyin çok daha fazla ivme kazanması, zaman-mekan sıkışması, akışkanlıklar, ayrışmalar, parçalanmaların artması, kaotik ortam gibi olgular üzerine artık fazlasıyla bilgilendirilmiş durumdayız. Üstelik bir çok araştırmacı için bu kaotik ortam genel bir teorinin açıklayıcı gücünün (hatta sadece açıklama olanağının kendisinin) sona erişini de belirtiyor. Örneğin Nikos Papastergiadis *Göç Çalkantısı (The Turbulence of Migration)* adlı yapıtında "yerküre boyunca göç akışının hiç bir genel teoriyle anlaşılması mümkün değildir. Küresel göçün doğrudan nedenlere ve etkilere sahip olan yapılaşmış kalıpları olmadığına göre, çalkantı, şu anda oluşan karmaşık kendi kendine örgütlenmenin hareketli sürecinin en iyi formülasyonudur" diye yazmaktadır (2000: 4). Uluslararası göç olgusunun kapitalist üretim tarzlarının özgül halleriyle nasıl ilişkilendiğini tarihsel olarak göstermeden önce Papastergiadis'nin ve küreselleşmenin radikal ideologlarının açıklama güçlerini zaafa ve dimağlarını dumura uğratan günümüzün 'kaotik ve çalkantılı' göç süreci üzerine kısaca duralım.

1970'lerden itibaren Batı ülkelerinde göçmen işçi alımının durması, dünya kapitalist sistemindeki eşitsiz gelişimin daha da yoğunluk kazanması ve son 30 yılda ulaşım alanında yapılan devasa yatırımlarla birlikte Batılı ulus-devletlerin 'sıkı göçmen kontrolleri' uygulamasına geçtiğini görüyoruz (Miles, 1999: 181). İronik olan, sınırların kalktığı, küresel bir köyde yaşadığımız, ulus-devletlerin aşındığı vs. retoriklerinin tam da ulus-devletlerin en histerik şekilde sınır kontrollerini yaptığı devreye eşlik etmesidir. 'Küreselleşme' kavramının coğrafi ve toplumsal tahayyülümüzde en fazla kullanılan ve en güçlü olan terimlerden biri olduğunu belirten Doren Massey, bu kavramın en uç noktasında (ki bu 'uç' aslında en popüler olanıdır) tam bir sınırsız hareketliliğe, özgür ve bağlanmamış bir mekana işaret ettiğini söylemektedir (1999: 33). Massey, küreselleşmenin bağlanmamış serbest mekan tahayyülünün neo-liberalizmin güçlü serbest piyasa retoriğine uyduğunu söyleyerek yaşadığımız türde bir küreselleşmenin en önemli olan ama pek az dikkat edilen noktası olarak sermaye ve emek arasındaki eşitsizliği gösterir (1999: 36). Massey bugünün dünyasında emek için değil, sermaye

için piyasa olduğunu ve ekonomik göçmenlere karşı bariyerlerin yükseltildiğini belirtmektedir. Diğer bir deyişle, Papastergiadis gibi post-modern göç kuramcılarının iddia ettiği gibi küreselleşme denilen süreçte (elbette turistik gezilerin ve sermaye hareketliliğinin yoğunlaşması olguları, emek gücünün hareketliliği konusunda zihin karışıklığı yaratmayacaksa) göç çalkantısı diye nitelenebilecek bir olgudan söz etmek mümkün değildir. Uluslararası göçler elbette durmamıştır ama azalmış, sınırlanmış ve kontrollü hale getirilmiştir (Massey, 1999: 37). Ayrıca zenginler, yüksek kalitede işçiler ya da yatırım için parası olanların göçü görece olarak kolaylaşmış ama öte yandan fakir ve eğitim seviyesi yüksek olmayanların göç etmesi nerdeyse imkansız hale gelmiştir. Massey sağ ideolojinin serbest ticaretin hararetli savunuculuğunu yaparken düştüğü çelişkileri şu şekilde açıklar:

'Serbest' teriminin kendisi iyi birşeyi, amaçlanması gereken bir şeyi işaret eder. Ama göç tartışmasına gelindiğinde, [yeni sağcı ideologlar] birdenbire tamamen başka bir coğrafi tahayyüle başvururlar. Bu tahayyül eşit derecede güçlü, eşit derecede -görünüştelyadsınamaz bir dünya vizyonudur. Fakat küreselleşme vizyonu tam bir çelişki içindedir. İkinci tahayyül, savunulabilir yerlerin, 'yerel halkların' kendi 'yerel yerlerinde' bulunma haklarının, farkın ve dahi keskin sınırların şamarının tahayyülü, yani milliyetçiliğin coğrafi bir tahayyülüdür. Birinci solukta bu türden konuşmacılar 'serbest ticaretin' bir tür ahlaki değere eşit olduğunu varsayarken, ikincisinde ilticacılara (genellikle düzmece gözüyle baktıkları) ve ekonomik saikli göçmenlere (ekonomi, göç etmek için pek de iyi bir sebep gibi görünmüyor- peki onlar sermaye hakkında ne diyorlardı?) kinlerini kusarlar.İki tane kendinden menkul doğru, iki tane tamamen farklı coğrafi tahayyül... Bunların birbiriyle gelişmesi mesele değildir, çünkü işe yaramaktadırlar. Ve böylece bu küreselleşme çağında gemi ambarlarına saklanmış insanları koklayan köpeklerimiz, Rio Grande'yi geçmeye çalışırken ölen insanların ve Akdeniz'i aşarken tam da 'en iyi fırsatları kollamaya' çalışan insanları taşıyan gemilerimiz var (1999: 39).

Massey bugünün hegemonik küreselleşme hikayesinin belirli bir küreselleşme biçimine işaret ettiğini, örneğin erken modernitenin ve yüksek emperyalizmin küreselleşmesinden farklı olduğunu söyler (1999: 39). Massey'e göre, bugün yaşamakta olduğumuz hegemonik ideolojinin başarısı dünyanın güçlü bir (tutarsız, yanlış biçimde kendinden menkul ama sonuçta güçlü) coğrafi tahayyülü harekete geçirebilmiş olmasında

yatıyor. Mekandışı bir anlayışa sahip olan bu ideoloji, ilerici politikaların uygulanmamasının gerekçesi olarak sunuluyor. Massey, Tony Blair'in söz verdiği ilerici vergi ve sosyal devlet politikaları konusunda nasıl pes ettiğini biraz da müstehzi bir tarzda şöyle ifade ediyor: "yapılması mümkün değil; biliyorsunuz, küreselleşme durumumuz var" (1999: 36).

Aslında küreselleşme ideolojisinin bu kadar egemen olmadığı II. Dünya Savaşı ertesinde uluslararası göçler çok daha yoğundu. Bir çok Marksist araştırmacı için de kapitalizm ve göç arasındaki ilişki II. Dünya savaşının ardından Batı Avrupa'ya olan göçmen işçi akımının ardından gündeme geldi (Castles ve Kosack, 1973; Castles ve Miller, 1998; Sassen-Koob, 1978, 1984, 1988). Uluslararası göç olgusu elbette 1945 sonrası kapitalist dünya sisteminin periferisindeki kırsal kökenli kalifiye olmayan kişilerin Batı Avrupa ülkelerinde proleterleştirilmesi bağlamında değerlendirilemeyecek kadar geniş ve eskidir. Uluslararası göç sadece doğrudan sözleşmeli yabancı işçi meselesine indirgenemeyecek kadar çok-boyutlu olduğu gibi sadece yirminci yüzyıla ait bir olguymuş gibi görülemeyecek kadar da eskidir. Miles, 20. yüzyıl göçmenlerinin önemli bir kısmının siyasi mülteciler olduğunu ve siyasal baskılar nedeniyle geldiğini söyler (1987: 4). İkinci olarak da uluslararası göçün kapitalist ilkel birikim döneminden başlayan tarihini hatırlatır ki, bu dönemde kölelik, mahkum işçiler, sözleşmeli hizmetçilik/uşaklık, sözleşmeli rençberlik gibi zor gücüne dayalı ve ayrıca sömür geliştirme amaçlı bir çok kolektif göç hareketleri yaşanmıştır.

Sassen-Koob ise zora dayalı emek hareketliliğinin ve sömür geliştirici göçlerin uluslararası emek göçlerinden ayrı tutulması gerektiğini söylemektedir (1981: 66). Bu betimleyici ayrımı yanıltıcı bulan Miles, hem zora dayalı emek hareketliliğinin hem de sömürgeleştirici göçlerin uluslararası ölçekte ele alınması gerektiğini belirtir (1987: 5). Zira bu türden göçler de, kısmen emek açığına dayalı ekonomik kaygılarla gerçekleştirilmiş olması anlamında ve insanların bir sosyal formasyondan ötekine hareket etmeleri anlamında uluslararasıydılar. Miles, Sassen-Koob'u ve Wallerstein'cı dünya sistemi perspektifinden göç ile kapitalist üretim tarzı arasındaki ilişkiyi açıklayan diğer kuramcılarını ekonomist, işlevselci ve teleolojik olarak nitelenmektedir. Sassen-Koob'un zora dayalı emek hareketliliğini, sömürgeleştirici göçleri ve uluslararası emek göçlerini dünya kapitalist sisteminin gelişiminde çeşitli aşamaların yansıması olarak gören anlayışını bu türden işlevselci açıklamalara örnek göstererek, dünya sistemi yaklaşımlarının, üretim ilişkisinin üretim tarzı niteliği kazanmasındaki analitik önemi konusunda sorunlu olduğunu

belirtir. Bu noktada Miles, "bütün göçler ücretli emeğin talebi doğrultusunda belirlenmediği ve ayrıca bütün göçler yapısal sınırlılıklar içindeki bireysel seçimlerden kaynaklanmadığı için göç ve kapitalizm arasındaki ilişkinin zorunlu biçimde doğrudan değil, en azından dolaylı bir bağlantı" (1987: 6) olarak düşünülmesi gerektiğini söyler.

Miles göçün kapitalist üretim tarzının gelişim sürecindeki dolaylı bağlantısını şu argüman çerçevesinde kurar: "tarihsel olarak, özgür olmayan üretim ilişkileri, artan meta üretimi miktarı onun etki alanını desteklese bile kısmen ekonomik ve politik koşullar onun sorunsuz genişlemesine izin vermediği için kapitalist üretim tarzının oluşumu ve yeniden üretimine eşlik etmiştir"¹³ (1987: 198). Miles bu argümanı kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişiminin temel vechelerini gösteren üç kavramla desteklemektedir. İlki, kapitalist üretim tarzının oluşumu için gerekli süreci işaret eden ilkel birikim kavramı. Bu kavramla kapitalist üretim tarzı oluşumunun ücretsiz olan ve özgür olmayan üretim ilişkisinin varlığını öngerektirdiği belirtilmektedir. Kapitalist üretim biçimi için temel oluşturan bu ilişkiler aynı zamanda onun tarafından dönüştürülecek aşama olma özelliği de taşırlar. İkel birikim kavramından türetilen ikinci kavram olan ücretli emeğin metalaşması ise emek piyasasının oluşturulduğu ve yeniden üretildiği tarihsel koşullara dikkat çeker. Emek piyasasının oluşumu için gerekli olan ilk koşul, kendi aralarında rekabet etmek için (ücretleri sermaye birikimini olanaklı kılan noktaya indirmeye yetecek kadar gerekli rekabet) emek gücü talebine ve üretim güçlerinin gelişimine göre yeterli sayıda emek gücünün varlığıdır. Ayrıca bu emek gücünün üretim araçlarından kısmi ya da tam bir biçimde sürekli olarak yalıtılmaları için bir potansiyel de ortaya çıkmalıdır. Bu mülksüzleştirme potansiyeli, devletin görece gücü ve varolan üretim tarzını oluşturan ekonomik, politik ve ideolojik ilişkilerinin tikel kompozisyonu da dahil olmak üzere bir dizi etmen tarafından belirlenir. Emek gücünün metalaşması için gerekli koşullar her yerde hazır ve nazır olmadığı için emek gücünün kullanımı ve dağıtımı bir tür siyasal-hukuki müdahaleye ve/veya baskıya gerek duyar. Tarihsel olarak bu duruma sömürge bağlamı örnek gösterilebileceği gibi kapitalist üretim tarzının emek piyasasının yeniden üretiminde arızalar yaşadığı II. Dünya Savaşı ertesinde Batı Avrupa ülkelerinin durumu da bu açıdan incelenebilir. Miles'in özgür olmayan emeğin tarihsel koşullarını belirten argümanını destekleyen üçüncü kavram ise üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramı (1987: 199). Kapitalist birikim süreci ve artan üretim, metaların (emek gücü de dahil) arzını ve üretimini de etkiler. Kapitalist üretim, meta üretim ve dolaşımının hızını ve niceliğini artırdıkça, meta üretimi için

daha fazla hem hammadde hem de emek gücü gereklidir. Böylece metaların satıldığı piyasaların genişlemesi ihtiyacı açığa çıkar. Kapitalist üretim tarzının bu ihtiyacına cevap olarak dünya piyasasının parametrelerinin genişlemesi ve böylece kapitalist olmayan üretim tarzlarında metalaşması (emek gücünün de) zorunlu hale gelir. İşte bu kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının –elbette birincisinin haki-miyeti altında- tarihsel olarak eklemelenmesi/karşılaşması momentini göstermektedir. Burada özgür emeğe dayalı üretim ilişkisi ile özgür olmayan emeğe dayalı üretim ilişkisinin karşılıklı bağımlılığı süreci tarihsel olarak başlamış olur.

Özgür olmayan emeğin çeşitli biçimlerini işaret eden bu üç kavram (ilkel birikim, emek gücünün metalaşması ve üretim tarzlarının eklemelenmesi) uluslararası göçlerin tarihsel bağlamını da aydınlatmak için bir çerçeve oluşturabilir. Kapitalist üretim tarzının gelişimi boyunca tarihsel olarak çeşitli özgür olmayan emek biçimleri (kölelik, mahkum emeği, sözleşmeli hizmetçilik/uşaklık (*indentured*) ve anlaşmalı işçilik) ortaya çıkmıştır. Nüfus yapısındaki büyük değişiklikler kapitalist üretim tarzının ilkel birikim evresinde genişleme ihtiyacının etkisiyle başlamıştır. Yeni bir çağın başlangıcını işaret eden bir tarih olarak benimsenen 1492'de Amerika kıtasının Avrupa devletleri tarafından işgal edilmesi ve burada koloniler kurulması ile birlikte Amerika kıtasında Kızılderililerin, zor gücüne dayalı olarak kullanılması başlamıştır. Çeşitli zamanlarda hem Kızılderililer hem de sözleşmeli hizmetçiler kullanılmışsalar da bunlar sömürgeciler açısından Afrika kıtasından getirilip köle olarak kullanılan siyahlar kadar verimli olmamıştır (Johnson ve Campell, 1981: 8). Aslında, Afrikalıların köle olarak kullanılmaya başlanmasının geçmişi çok daha eskilere gitse de ¹⁴ kölelik çağı olarak anılan dönem 1700 ile 1850 arasındadır (Potts, 1990: 38). Özellikle Karayipler'de egemen olan kölelik biçimi 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başına kadar sürmüştür.

Karayipler'deki 1600 ve 1900 arasındaki İngiliz sömürgeleşmesi ihraç için meta üretimi ve özgür olmayan üretim ilişkileri ile tarif edilebilir (Miles, 1987: 73-4). Aslında bu durum buraya ilk olarak müdahalede bulunan İngiliz tüccarları tarafından niyet edilen şey değildi, daha çok bu müdahalenin bir sonucuydu. Burada bir meta üretimi gerçekleştirmek isteyen bu yeni göçmenler için temel sorun dünyanın başka bir yerinden getirilmek zorunda olunan işgücü eksikliğiydi. Toprak sahipleri bu soruna çare ararken ücretli emeğin egemen bir üretim ilişkisi olmaktan ziyade oluşum halinde olduğu Avrupa'daki bir hayli

geçmiş olan özgür olmayan emek geleneğine başvurdular. Fakat burada asıl olarak geleneğe başvurulmasını gerektirecek siyasal ve ekonomik bağlam hakkındaki iki noktayı dikkate almak gerekiyor: İlkin, henüz topraklara tamamen yerleşilmediği bir ortamda Karayipler biçimsel olarak göçmenlerin geçim ve meta mübadelesi için bağımsız üretim yapabilme olasılığına sahip olması önemliydi. İkinci olarak da göçmenlerin göç giderlerini sağlayabilecek mali araçlara sahip olmadığı durumlarda, bu maliyetleri telafi edebilecek bazı metodlar gerekliydi (Miles, 1987: 93). Diğer deyişle göçmenlerin emek gücünü sömürecek olanların, ulaşım maliyetlerini karşıladığı durumlarda emek gücünün kazanç getirebilecek derecede artideğer sağlaması için sömürülmesini sağlamak zorunluydu. En yaygın tahminlere göre 15 milyon Afrikalı siyah zorla Amerikaya getirilirken, ulaşım giderlerini bildiğince az tutmak isteyen Avrupalı köle tüccarları çok kötü şartlarda taşıma yapıyorlardı. Öyle ki hemen her yolculukta mutlaka hastalık, ölüm ve intihar olayları gerçekleşiyordu (Johnson ve Campell, 1981: 9).

Köle emeğine benzeyen, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Avusturalya kolonilerinde egemen emek biçimi ise mahkum emeğiydi. Esasında Avusturalya'da koloni kurulmasının arkasındaki ana güdü bir ceza kolonisi kurmak ve 'tehlikeli suçlulardan' kurtulmaktı (Miles, 1987: 95). Uluslararası askeri kaygılar önemli olsa da ikincil plandaydı ve ticari düşüncelerse yerleşimin ardından ortaya çıkmıştı. Mahkum emeğinin verimli olmadığına inanan yöneticiler mahkum olmayanların yerleşimi için çağrıda bulunmuşlarsa da özgür yerleşimcilerin akışı o kadar azdı ki, mahkumlar yiyecek üreterek ve maddi altyapıyı sağlayarak Avusturalya kolonisinin yeniden üretiminin kurulmasını ve devamını sağlamışlardır. Mahkumların çalıştırılması olgusu sadece Avusturalya'ya özgü olmamışsa da, Avusturalya'da kapitalist üretim tarzının işlemesi (kendini yeniden üretmesi) aşamasına gelmeden önce mahkum emeği temel bileşen olmuştur.

Bir başka özgür olmayan emek biçimi Güney Afrika kolonilerinde ve daha sonra Güney Afrika'da gelişen emek kiralama (*labor tenancy*) idi (Miles, 1987: 173). Buradaki üretim ilişkisi, kiralanmış emek bir kişinin bir şey olarak doğrudan malı olmadığı için kölelikten ziyade siyasal hukuki mekanizmaların kullanıldığı serflik sistemine daha çok benzemektedir. Beyazlar tarafından kolonileştirilmesi 17. yüzyıla kadar giden Güney Afrika'da başlangıçta yerleşimcilerin çoğu Afrikalıların özgür olmayan emeklerine dayanarak tarımla uğraşıyordu. Uzun süre beyazların yerleşimi çok yavaş oldu ama 19. yüzyılda ilerleme hızı arttı (Potts, 1990:

116). 1910 yılında beyazlar tarafından kurulan Güney Afrika Birliğinin ertesinde temel amacı siyahları sosyal ve siyasal hayattan tamamen dışlamak olan kanunlar çıkarıldı. Güney Afrika Birliği, bölgenin emek sorununa sistematik bir yanıt bulmak için üç ögeli bir strateji geliştirdi: İlk nerdeyse ülkenin bütün toprakları (%87) beyazların girebileceği alanlar olarak belirlendi. İkinci olarak temel işlevi Güney Afrika ekonomisine işgücü kazandırmak olan emek gücü rezer varları oluşturuldu. Ve son olarak bir dizi uydu devlet ek emek gücü rezer varları olarak hizmet etti (Potts, 1990: 118).

19. yüzyılda Avrupa'da sanayileşmenin gelişimi, büyük emek transferlerine neden oldu. Sadece Avrupa'dan ABD'ye değil, Avrupa ülkelerinin kendi içinde de büyük göç dalgaları yaşandı (Potts, 1990: 131). 1820 ve 1914 arasında İngiltere'den, Almanya'dan, Fransa'dan, Rusya'dan ve başka bir çok Avrupa ülkesinden ABD'ye 25.5 milyon insan göç etti. ABD'nin nüfusu 1800'de 5.3 milyon iken bu sayı 1905 yılında 105.7 milyona ulaşıyordu. Amerika'da göçmenlerin kökenleri de onların arasında hiyerarşi ve farklılaşma yaratma açısından temel belirleyenlerden biri olmuştur. Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin %70'i tarım işçisi olarak kullanılırken, genellikle daha fazla iş bulma olanağına sahip olan Kuzey ve Batı Avrupalı göçmenlerin sadece üçte biri tarımda çalışıyordu. Sanayileşmenin ilk dönemlerindeki dış göç hareketleri, (özellikle Avrupa ülkelerinden Amerikaya yapılan göçler) büyük ölçüde emek hareketinin serbest olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir (Köksal, 1986: 18). Bu durum göçmen kökenlerinin yarattığı farklılaşmayla birleştiğinde farklı kökenli göçmenlerin geri dönüş oranlarındaki farklılıkları açıklamaya yardımcı olabilir. 1908 ile 1914 arasında göç eden her 100 İngilizden sadece 13'ü ve her 100 Alman'dan 21'i geri dönerken, bu oran İtalyanlar, Slovaklar, İspanyollar ve Türkler arasında en azından 50:100 idi. %72'si yeniden ülkesine dönen Türkler en fazla geriye göç etme oranına sahipti (Potts, 1990: 133).

Avrupa ve ABD'deki sanayileşmenin etkisiyle gerçekleşen Avrupa içi ve Avrupa'dan ABD'ye göçlerde göçmen işçiler özgür emeğe dayalı bir üretim ilişkisi içinde yer alıyordu. Oysa II. Dünya Savaşı sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine başlayan işçi göçleri özgür olmayan emek biçimini almasıyla daha çok kölelik ve diğer zor gücüne dayalı emek biçimlerine benzemektedir. Bu özelliği nedeniyle Batı Avrupa ülkelerine yapılan 1945 sonrası göçte siyasal-hukuki araçların uygulayıcısı olarak devlet ve kurumsal/yapısal ırkçılık üretim ilişkilerinin kurucu bileşeni olmuşlardır. Sermaye birikimi ve göç arasındaki

karşılıklı ilişki 1950 ve 1974 arası Batı Avrupa'da, ABD'de ve Japonya'da gerçekleşen kapitalist üretim tarzındaki büyük genişlemeye içkin bir ögedir (Miles, 1987: 144). Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki bu hızlı birikim hem emek talebinde mutlak bir artışa hem de makineleşme ve diğer sabit sermaye biçimlerindeki artışa oranla emek gücünde bir düşüşe tekabül etmiştir. Kadın ve kırsal kesim emeğindeki kullanımın artışına rağmen gelişmiş kapitalist ülkelerin ihtiyaç duyduğu emek gücü hala yetersiz kalıyordu. Değişik ülkeler farklı yollarla bu açığı kapatmaya çalıştı. Fakat genel olarak ya eski sömürge ülkelerinden ya da Avrupa'daki coğrafi olarak yakın başka sosyal formasyonlardan anlaşmalı emek gücü istihdam edilmeye çalışıldı.

İlk önce rotasyon usulüne göre geçici olarak alınan işçiler daha sonra çoğunluk toplumunda sürekli ikamet eder hale geldiler. Bu süreç sadece göçmen işçilerin kazanç hedeflerini o kadar çabuk elde edemeyeceklerini görmeleri ve aileleriyle birleşmek istemelerinden değil daha da önemlisi rotasyon usulünün sermayelerin sürekli bir istihdam ve eğitim verme sürecini maliyeti nedeniyle verimsiz bulmasından kaynaklanmaktadır (Castles vd, 1984: 14). Göçmen nüfusunun genç yapısı, hasta olma oranlarının düşük oluşu, yüksek coğrafi hareketlilik oranları ve düşük ücretli ve statülü işleri yapmakta çekincesiz davranışları Batı Avrupa ülkelerinin o ünlü 'ekonomik mucizelerini' gerçekleştirmelerinde hayati rol oynamıştır (Spencer, 1994: xxiii). 1970'lerin ortasından itibaren artan işsizliğe rağmen yerli işçiler hukuki olarak ayrıcalıklı olsalar bile, göçmen işçilerin işlerini üstlenme konusunda pek az istek göstermişlerdir. Bu durum göçmen işçilerin varlığının kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminde hala merkezi bir role sahip olmasına yol açmaktadır (Miles, 1987: 155).

Anlaşmalı göçmen işçiler biçimsel olarak özgür ücretli emek gibi görünse bile esasında kendi emek gücünü metalaştırması yolundaki engeller nedeniyle özgür olmayan emek sınıfına girerler. Özellikle göçmen işçilerin anlaşmalı olarak istihdam edildiği ilk yıllarda şirketlerin ve Batı Avrupa devletlerinin bir takım uygulamaları sömürge döneminde kölelere yapılan uygulamaları hatırlatmaktadır. En dikkat çekici örneklerden birisi rotasyon usulüyle göçmen işçi olarak gelen eşlerin farklı yurtlarda veya hostellerde yaşamaya mecbur edilmesiydi (Castles vd, 1984: 118). Almanya örneğini incelemek yabancı işçilerin emek piyasasına girişlerinde ve emeklerini metalaştırmalarında devletin ekonomi-dışı bir güç olarak düzenleyici rolünü çarpıcı biçimde göstermektedir. Göçmen işçilerin 1950 ve 1960'larda çalışma izni hem zamansal hem de mekansal

olarak devlet tarafından sınırlanmaktaydı: "Her verilisinde belli bir iş yeri için geçerli olduğundan mekansal olarak ve geçerlik süresi azami bir yıl olduğundan zamansal olarak" (Okyayuz, 1999: 28). Gerçekte Mehmet Okyayuz'un de belirttiği gibi burjuva hukuk normlarıyla uyumsuzluklar gösteren ve siyasi yönden hiç bir hakka sahip olmayan bir azınlığı ilgilendiren Yabancılar Hukukunu bir istisna hukuku olarak değerlendirmek daha doğrudur (1999: 41). Bu istisna hukuku çerçevesinde hayatın her alanında yabancıların ayrı ve daha düşük bir kategori olarak değerlendirilmesi meşrulaştırılır. Örneğin yabancı işçilerin iş piyasasına girmelerini belirleyen temel ilkelerden birisi Yerlilere Öncelik Prensidir (*Inlandsprimat*) (Okyayuz, 1999: 43). Vize uygulaması aracılığıyla Batı devletleri yabancı işçileri kendi denetimine alabilmektedir. 1965 tarihli Yabancılar Yasası'nda geçen muğlak ve esnek ifadeler bir göçmen işçinin ne kadar keyfi bir şekilde sınırdışı edilebileceğini ispatlamaktadır: "Almanya Federal Cumhuriyeti'nin menfaatlerinin tehlikeye düşürüldüğüne dair herhangi bir şüphe uyandıığında...bu menfaatler tehlikeye sokulmuş sayılacaktır" (aktaran Okyayuz, 1993: 74). Okyayuz resmi makamların şüpheye düşmesinin bile yeterli olmasına dikkati çekiyor ve Almanya'nın menfaatlerine yabancıların tehlike düşürebileceği noktalar olarak şunların açıklandığını belirtiyor: "Almanya'nın iç ve dış itibarı zedelendiğinde; Almanya'nın gelişimi zedelendiğinde,...Almanya'nın iç meselesine karıştığına; resmi mercilere 'mızıkçı' şikayetlerde bulunulduğunda; iş yerindeki çalışma düzenini bozduğunda; düzensiz bir hayat yaşadığında; polis emirlerine karşı gelindiğinde" (1999: 74). Göçmen işçilerin Alman toplumundaki yaşayış biçimleri ve durumları elbette sürekli bir değişime uğramıştır ama piyasadaki konumların belirlenmesinde ekonomi-dışı güç olarak devletin etkin rolü hala önemini korumaktadır. Bugün göçmenlerin emek güçlerinin metalaştırma özgürlüklerinin olmayışı özellikle sivil topluma katılımlarındaki sınırlamalarla belirlenmektedir. Göçmen işçinin dernek kurma, hareket etme, kendi mesleğini seçme, oy kullanma vs gibi hakları yoktur. Ayrıca vatandaşlık hakkı olmayan bu işçiler bugünde çok kolay bir şekilde her an sınırdışı edilme korkusunu taşımaktadırlar.

Üretim ilişkilerindeki yeri piyasa koşullarına göre değil doğrudan devletin düzenlemesine bağlı olduğu için anlaşmalı göçmen işçiler özgür olmayan emek kategorisinde değerlendirilmelidir. Fakat biçimsel olarak ücretli emek ilişkisi içinde göründüklerinden daha önceki özgür olmayan emek biçimlerinden bir takım farklarını ortaya koymak üzere Miles anlaşmalı göçmen işçileri tanımlamak için özgür olmayan ücretli emek kavramını kullanır (1987: 178). Biçimsel özgür emek görüntüsüne

karşın emek güçlerini metalaştırmada eşitsizlik yaşadıkları için göçmen işçilerin durumu kapitalist üretim ilişkileri açısından gerekli bir anomali hali göstermektedir. Yasemin Soysal Nuhoğlu da *Vatandaşlığın Sınırları: Avrupa'da Göçmenler ve Ulusal-Sonrası Üyelik* (Limits of Citizenship; Migrants and Post-national Membership in Europe) adlı kitabında Almanya'da misafir işçi (*Gastarbeiter*)¹⁵ olarak adlandırılan göçmen işçilerin egemen vatandaşlık söylemlerine bakarak ampirik bir anomali vakası olarak görüldüğünü belirtmektedir¹⁶ (1994: 9). İzleyen kısımda kapitalist üretim tarzının çeşitli tarihsel momentlerinde ortaya çıkan bu ampirik ve tarihsel anomalilerin ırkçılık kavramı ile olan içsel bağı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3. Anomalinin Açıklanması / Sınıf Hegemonyasının İfadesi / Üretim İlişkilerinin Gerekli Bir Parçası Olarak ırkçılık

Hala çok etkili olan geleneksel liberal görüş, ırkçılığı temel olarak bir tutum/tavır sorunu olarak görmektedir. Böylece sorun beyazların siyahlara karşı önyargılı tutumları olmaktadır ki, bunun da çözümü eğitim olarak gösterilmektedir (örneğin Troyna ve Hatcher, 1999: 175-6). Egemen liberal görüşün aksine Alex Callinicos ırkçılığın, kapitalizmle birlikte geliştiği ve onun sürmesine yardımcı olduğu için sönmülmesinin ancak onun bağlı olduğu maddi yapıları yıkacak olan sosyalist bir devrimle mümkün olduğunu belirtir (1993: 15). Ona göre bugün bildiğimiz anlamdaki ırkçılık ilk olarak kapitalizmin bir dünya sistemi olarak belirlediği Yeni Dünya'nın büyük plantasyonlarında Afrikalı köle emeğinin sistematik kullanımını haklı göstermek için 17 ve 18. yüzyılda gelişmiştir. Callinicos ırksal farklılıkların, tarihsel olarak özgül bir baskı ilişkisinin bir parçası olarak o ilişkinin varoluşunu haklılaştırmak için icat edilmiş olduğunu söyler (1993: 18). ırkçılığın tarihsel hususiyeti ayrımcılığı haklılaştıran karakteristiklerin baskı altında tutulan gruba içkin (*inherent*) olmasıdır.¹⁷

Callinicos, modern bir olgu olarak gördüğü ırkçılığın kapitalizm öncesi toplumların yaygın bir özelliği olan yabancılara karşı önyargıyla karıştırılmaması gerektiğini söyler (1993: 18). Ona göre kapitalizm öncesi Avrupa'nın köleci ve feodal toplumlarında tikel bir grubu onlara içkin bir düşüklük temelinde dışlayan ve baskı altına alan ideoloji ve pratiklerin olmayışı, bu önyargının günümüz ırkçılığından farklılığını gösteren bir noktadır. Bu üretim tarzlarındaki artık değer ürününe sahip olan yönetici sınıf yanında taşıdığı kölesinin kullanımı için ırkçılığa ihtiyaç duymamıştı. Callinicos'a göre bunun nedeni özgür olmayan emek

sömürüsüne (veya ekonomi üstü güce) dayalı bu sistemlerde kölelerin konumunun özel bir açıklama gerektirmeyen sadece düşük bir statüye indirgenmesiydi (1993: 27). Kapitalizmde kullanılan özgür olmayan emek bir anomali oluşturuyordu ki, sistemin işleyişi açısından ideolojik bir açıklama gerektiriyordu. İşte bu bağlam içinde siyahların insanaltı olduğu ve bu nedenle eşitsiz durumlarının o dönemlerde artan bir şekilde tanınmaya başlanmış olan insan hakları retoriğiyle gelişmediği savunuldu (1993, 28).

Callinicos'un ırkçılığı kapitalist üretim tarzında ortaya çıkan anomali durumunun (özgür emek ilişkileri ve onun ideolojik veçheleri egemen ilişki biçimi olma yolunda ilerliyorken kullanılan köle emeği) açıklanması, bilimselleştirilmesi ve normalleştirilmesi bağlamında ele alması gerçekten de derin içgörüler taşımaktadır. Fakat bu noktada Callinicos'u dar yorumlarından kurtarmak için Miles'in bazı Marksist analizlere yönelttiği eleştirileri hatırlatmanın faydalı olacaktır. Miles genel olarak ırkçılığı işlevselci bir biçimde kapitalizmin bir ürünü olarak ele alan yaklaşımın sakıncalarına dikkat çeker (1987: 188). ırkçılığı bir üretim biçimi olarak değerlendiren Miles, böylece ırkçılığın kökeniyle değil, onun tikel tarihsel ve maddi koşullardaki etkisiyle (ki bu etki tikel ekonomik ve siyasal çıkarlara vesile olan sonuçlara sahip olabilir veya olmayabilir) ilgilendiğini söyler. Ayrıca ırkçılığı sermayelerin sömürüyü meşrulaştırmak için yarattığı bir ideoloji şeklinde ifade edip 'üstyapısal' bir olgu olarak yorumlayan anlayışın da işlevselci olduğunu belirtir. Diğer bir söyleyişle ırkçılığın sermayedarların komplosunun bir ürününe indirgemek onun farklı tarihsel momentlerdeki konumlarını görmemizi engelleyecektir.

Miles 'ırk' ve 'ırk ilişkileri' gibi kavramların egemen dili şeyleştirip meşrulaştırdıklarından bu kavramların bilimsel çözümleme için kullanılamayacağını belirtir (1989: 73). Ayrıca ırkçılık konusundaki kavramsal enflasyona müdahale etmek için onu, irksallaştırma, kurumsal ırkçılık ve ideolojik eklemleme gibi birbiriyle ilişkili kavramlar içine yerleştirir (1989: 97). Irksallaştırma kavramını "insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin, ayrımlaşmış toplumsal kolektiviteleri tanımlamak ve inşa edecek biçimde insani biyolojik karakteristiklerin işaretlenmesi yoluyla yapılandırıldığı kerteler" (1989: 75) olarak tanımlayan Miles bunun bir kategorileştirme süreci olduğunu belirtir. Miles irksallaştırma kavramını öngerektirse de ondan daha tutarlı, daha sürekli ve belirgin olan ırkçılığı ise "(ilave, ikincil varoluş ve yeniden üretim koşullarına sahip olan) emek gücü tikel bir özgür olmayan üretim ilişkilerinde

sömürülecek olan tikel bir popülasyonu seçerek ve bu seçmeyi meşrulaştırarak işaretlemenin/anlamlandırmanın potansiyel bir ideolojik ögesi" olarak tanımlamaktadır (1987: 188). Kurumsal ırkçılık ise, ırkçılığın dışlayıcı pratikler veya biçimsel olarak ırksallaştırılmamış bir söylem içinde vücut bulduğu koşulları işaret etmektedir (1989: 87). Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı sonrası göçmen alımını devlet tarafından çıkarılan yasalara göre düzenledikleri koşullar buna örnek verilebilir. Son olarak Miles; ideolojik eklemlenme kavramı ile ırkçılığın tarihselleştirilmesinde farklı ideolojilerle girdiği örtüşme, karşıtlaşma ve yakınlaşma gibi ilişkilerle birlikte ele alınması gerekliliğine dikkat çekmektedir (1989: 87-90). Tarihsel olarak ırkçılık özellikle cinsiyetçilik ve milliyetçilik ideolojileriyle kesişimler yaşamıştır. Özellikle yine biyolojik anlamlandırma/işaretleme yoluyla eşitsiz üretim ilişkisini meşrulaştırma üzerine dayanan cinsiyetçilikle ırkçılık arasında bir çok benzerlik vardır. Fakat bu durum, bu ideolojilerin aralarında hiç bir zaman değişmeyen bir örtüşme ve hatta yanyana gelme ilişkisi olduğu anlamına gelmez. Miles'in ırkçılığın çeşitli biçimlerinin daha açık bir analizine hizmet etmesi için geliştirmeye çalıştığı bu kavram kümesi elbette bu kavramların birbiriyle birçok kez örtüşebildiği gerçeğini göz ardı etmemize yol açmamalıdır.

Uluslararası göç tarihini açıklarken üzerinde durulan özgür olmayan emek kavramı ırkçılık ve ırksallaştırma süreci için de açıklayıcı bir niteliğe sahiptir. Kapitalist üretim tarzının tarihsel momentlerinde zorunlu anomalileri oluşturan özgür olmayan emek kategorisi aynı zamanda ırksallaştırma sürecinde seçilen tikel bir grubu işaret etmektedir. İdeolojik bir müdahale¹⁸ olarak ırkçılık bu koşullardaki üretim ilişkilerinin zorunlu bir bileşenini oluşturmaktadır. Diğer deyişle böyle koşullarda ırkçılık (ve aynı zamanda devletin veya diğer baskı aygıtlarının doğrudan müdahalesi) olmadan egemen üretim tarzının kendini yeniden üretmesi mümkün değildir. Özgür olmayan üretim ilişkileri içinde kullanılan emek gücünü seçmek ve onların sömürülmesini meşrulaştırmak anlamındaki ırkçılık etkin bir şekilde hayata geçirelemediği zaman bu durumda egemen sistem, emek gücünden yoksun kalacaktır ki, bu da sistemin temelden bir zaafa uğramasına yol açacaktır. Kapitalist üretim tarzının başta sömürge dönemleri olmak üzere belirli koşullarında, ırkçılığın üretim ilişkisi haline gelmesi, onun dar anlamının ötesinde bütün bir yaşama biçimi olarak bir üretim sistemini kuran ilişkiler totalitesinin ideolojik bileşeni olması anlamına gelmektedir (Miles, 1989: 101). İkel birikim süreci sömürge bağlamında Avrupa'da olduğundan farklı biçimde gerçekleşmiştir. Buradaki üretim ilişkisi genel olarak doğrudan

fiziksel ve hukuki-politik zorlama biçimleriyle, yani özgür olmayan emek biçimleri ve dolayısıyla sınıf ilişkilerinin özgül biçimleriyle belirlenmiştir. Sömürge koşullarında belirli gruplar, icat edilen biyolojik hiyerarşilere ve bu grupların sözde doğal değer ve kapasitelerine göre üretim ilişkilerinde belirli yerlere yerleştirilmiştir. Böylece örneğin 'beyaz ırk' sadece siyasal olarak yöneten değil, üretimi idare eden ve düzenleyen grup olarak belirlenirken, Afrika 'ırkı' da tarım metaı üretimini gerçekleştirmek için emek gücü olarak görevlendiriliyordu. Bu nedenle ırkçılık toprak sahibi sınıf için emek gücü elde edilmesinde merkezi bir yere sahipti. Irkçılık sadece sınıf sömürsününün bir meşrulaştırmı değildir, bir ideoloji olarak aynı zamanda sosyal dünyayı belirli bir popülasyonu emekçi sınıf olarak niteleyecek biçimde kuran temel öğedir (Miles, 1989: 195). "Sonuç olarak ırkçılık sömürenler ve sömürülenler arasındaki ilişkinin oluşumunu ve yeniden üretimini kesin olarak şekillendiren bir ideoloji olduğu için bir üretim ilişkisi haline gelmiştir: ırkçılık tarihsel olarak bir meta üretimi sisteminin kuruluşu ve yeniden üretimine sebep olan temsil edici öğelerden birisiydi" (Miles, 1989: 111).

Tarihsel olarak buna en açık örneği Güney Afrika tarihi vermektedir. Güney Afrikada 19. yüzyılda Hollandalı göçmenler kendi ırklarının kol emeği işine uymayacağı inancına sahipti. Sadece bugün herkesçe ırkçı olduğu kabul edilen Güney Afrika devletlerinin 20. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş uygulamaları değil, 19. yüzyıl Avrupa liberalleri de ırkçı bir ideolojiyi içselleştirmişlerdi. Çeşitli incelemelerde Aydınlanma filozoflarının Afrikalılar hakkındaki görüşlerinin 18. ve 19. yüzyıl boyunca şekillenecek olan ırksal hiyerarşiler görüşünü ya onaylanmasına yardımcı olduklarını ya da basitçe paylaştıklarını ortaya koymaktadır (Fenton, 1999: 76). Voltaire, Rousseau ve diğer liberal düşünürler açıkça Siyahları doğaları gereği düşük olarak görüyorlardı¹⁹. Burjuvazinin Aydınlanmacı ve devrimci fikirlerinin ironik biçimde ırksallaştırmanın kurucu öğeleri haline gelmesi en belirgin biçimde Amerika Birleşik Devletlerinin oluşumunda gerçekleşir. Donald Wright bu süreci şu şekilde ifade ediyor:

Amerika'daki siyahlar için uzun vadede en önemli olan ve belki de en ironik olan şey, Devrimin Amerikan ırk ilişkilerinin hiyerarşik düzenini genişletmesi ve güçlendirmesiydi. Birçok İngiliz sömürgecinin Devrimden önce de ırk konusunda güçlü duyguları vardysa da, Devrimden önce ırkı başka insanları köleleştirmeyi haklaştırmak için hiç bir zaman bu kadar merkezi olarak kullanma ihtiyacı duymamışlardı. Bir kere Devrimci teori bütün insanları özgür ve doğuştan

(Tanrı-tarafından bahşedilmiş) haklara sahip olarak eşit yaptığında, yeni ideallerden bahsedenlerin çoğu kendi ırkçı duygularını sağlamlaştırmaya giriştiler. Bu kişiler köleliği sadece Afrikalı Amerikalıların daha düşük bir düzeye sahip, ahlaken bozuk, kasıca gelişmiş, hırsızlıkta hızlı, hareket etmekte yavaş ve çalışmakta zorlu olduklarını öne sürerek rasyonelleştirebilirlerdi (1990: 117).

Wright, Aydınlanma değerleriyle ABD'nin Bağımsızlık Bildirgesi'nin oluşturulmasına öncülük eden Thomas Jefferson'un kolayca Devrimci paradoksun simgesi olarak nitelenebileceğini belirtiyor (1990: 120). Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilk müsveddesinde sömürgecilerin İngiltere'den kopmalarını meşrulaştırmak için İngiliz monarkını köle ticaretiyle suçlarken bizzat Jefferson'un 200'den fazla kölesi vardı. Bu paradoks içindeki Jefferson'un 'bilimsel gözlemler'ine dayanarak siyahların tembel, yavaş, düşünebilme ve tahayyül edebilme yetisinden mahrum olarak görmesi pek şaşırtıcı olmasa gerek (Wright, 1990: 121). Bir kere siyahların durumu 'bilimsel' biçimde ayrıştırıldı mı artık kategori-dışı varlıklar olarak liberalin 'özgürlükçü' analiz dünyasını rahat bırakacak statüye inerler. Artık liberaller için, kendi politikalarını, ideolojilerini ve hayat görüşlerini tartışmanın alanı belirlenmiş ve temizlenmiştir.

Ancak bir şeyin analiz çerçevesinden dışlanması, o şeyin analiz nesneleri üzerinde etkiye sahip olmadığı anlamına gelmez. Bu etkinin varlığı analizcinin analiz dışı bıraktığı o şeyi açıklama çabasında dahi görülebilir. Burada da siyahların kategori dışı bırakılmasına rağmen hala onların insanaltı kategorisinde olduklarının ispat edilmesi için gösterilen çaba sözkonusudur.²⁰ Buna benzer bir durum son dönemlerde sıkça dile getirilen 'sınıfaltı' kavramı için de söylenebilir. Esasen Weberci sınıf analizinden kaynaklanan ama belki de radikal tınısı nedeniyle bazı Marksistler²¹ tarafından da benimsenen 'sınıf-altı' kavramı fakirler, yabancı işçiler ve siyahlar üzerine yapılan analizlerde onların egemen kapitalist ilişkiler sisteminin dahi dışında olduğunu ifade eder biçimde kategorileştirmek için kullanılmaktadır (örneğin Wilson, 1987; Katz, 1993; Jones, 1993). Bu özellikle sistemden (bu sömürü düzeni de olsa) dışlanma kavramıyla birlikte düşünülmektedir. Weberci bir analizle göçmen gruplarını açıklamaya çalışan John Rex, bu grupta bulunanları, çoğunluk toplumundan farklı olan kökenleri, emek piyasası içindeki düşük konumları ve maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar nedeniyle sınıfaltı bir konuma yerleştirir (Rex ve Tomlinson, 1979: 276; Rex, 1983: xv-vi; Rex, 1986: 75-6).

Castles ve Kosack ise Marksist açıdan yaklaşarak göçmenlerin üretim ilişkileri içindeki yerlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini söylerler (Castles ve Kosack, 1973: 477). Buradan hareketle, göçmenler toplumsal üretim ilişkisi içinde yerli işçiyle aynı işlevi gördüğü için onlarla birlikte değerlendirilmelidir. Fakat yerli işçiyle aynı işi yapmalarına karşın daha düşük ücret almaları ve daha az haklara sahip olmaları açısından özel bir durumları vardır. Bu nedenle Castles ve Kosack bölünmüş işçi sınıfı kavramını kullanarak sınıfsız terimini reddetler. Miles'da Batı Avrupa'daki göçmenlerin konumunu ya ayrı bir sınıf ya da proleter yanın farklı bir fraksiyonu olarak değerlendirir (1987: 195). Özellikle son dönemlerde sözde 'post-fordist' dönem olarak adlandırılan üretim ilişkileri içinde sıkça kullanılan sınıfsız terimini Callinicos da yanlıcı bulmaktadır. Siyahların ileri ülkelerde marjinal bir ekonomik konum işgal ettikleri iddiasının temelsiz olduğunu söyleyen Callinicos siyahların önemli bir kısmının işsiz olmadığını aksine düşük statülü işlerde çalıştığını belirtmektedir (1993: 45). Sınıfsız kavramını eleştiren Marksistlerin bu grup içine sokulan göçmenlerin kapitalist üretim tarzının yeniden üretimine yaptıkları hayati katkıya vurgu yaptıklarını görüyoruz. Gerçekten de sınıfsız kategorisi göçmen işçilerin (veya ırkçılığın çeşitli türlerine maruz kalıp dışlananların) kapitalist sistemin yeniden üretimindeki rolüne işaret edecek duyarlılığa sahip değildir. Göçmenlerin üretim ilişkisindeki konumundan ziyade toplum içindeki statülerini merkeze alarak değerlendirilmesiyle mümkün olabilen böyle bir kavrama başvurmak, Weberci bir sınıf analizinin sınırlılıklarına hapsolmek demektir.

Daha açıklayıcı bir yaklaşım için göçmenlerin yapısal olarak maruz kaldığı ırkçılığı bir üretim ilişkisi olarak değerlendirmek gereklidir. Bir kere ırkçılık bir üretim ilişkisi olarak görüldü mü, onu işlevselci bir şekilde algılamak mümkün değildir. Zira, sınıflı toplumlarda üretim ilişkisi zorunlu olarak çelişkilidir. Çelişkili bir ilişki ise daimi olarak tarihsiz, pürüzsüz, doğrudan ve çizgisel bir nitelik taşıyamaz. Çelişkin bir doğaya sahip olan her üretim ilişkisi kendisini yeniden üretmek zorundadır ve bu yeniden üretim ideolojik, siyasal ve ekonomik müdahaleleri ve direnişleri içerecektir. Eğer bu analiz doğruysa bu durumda ırkçılık her tarihsel momentte yeniden tanımlanmalı, ayrıca varolan sınıf ilişkilerindeki konumunun ve rolünün de ters yüz edilebileceği kabul edilmelidir. Örnek vermek gerekirse, burjuva sınıfı her bir tarihsel momentte ırkçıdır önermesi bazı olguları açıklama gücümüzü azaltan bir önerme olabilir. Zira insanlık tarihi burjuva sınıflarının örneğin kölelik karşıtı yasalar için savaşlar verdiğini görmüştür. Belirli tarihsel koşullarda ege-

men ırkçılık biçimi güçlü bir burjuva blokunun çıkarlarıyla çelişebilir. ABD'de Kuzeyli egemen sınıfların köleciliğe karşı bir savaş yürütmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Elbette Kuzeyli efendiler kendi mülklerinin kıymetini çok iyi bildikleri için Kuzeyde de köleciliğin kaldırılması pürüzsüz olmadı (Wright, 1990: 122-3). Ancak, İngiltere'den kopmak isteyen egemen sınıfın bağımsızlığı haklılaştırmak için Aydınlanma ideallerini sahiplenilmesinde anlaşması, artan oranda ucuz beyaz işçilerin Amerikaya akın etmesi, köle sahibi olmayan ve köle sahibi olanlar karşısında avantajlarını yitirdiklerinin farkında olan güçlü bir burjuva kesiminin yükselmesi Kuzeyli egemen sınıfları köleciliğe karşı bir siyasal mücadele projesinde birleşmeye itti.

Nasıl ki bu bilgi bizi burjuva sınıfının zorunlu olarak ırkçılık karşıtı olduğuna götürmemeliyse tersine de götürmemelidir. Fakat yine de burjuva sınıflarının hangi tarihsel momentlerde hangi biçimlerde ırkçılığı ideolojik bir anlamlandırma olarak kullandığını ifade etme görevimiz devam etmektedir. Tarihsel olarak baktığımızda, ırkçılığın ve ırksallaştırmanın özellikle kapitalist üretim tarzının özgür olmayan emeği kullanmak durumunda kaldığı toplumsal formasyonlarda üretim ilişkilerinin vazgeçilmez bir boyutunu oluşturduğunu görüyoruz. Özgür emek ilişkisine ve dolayısıyla onun ideolojik potansiyellerine dayanan belirli bir kapitalist üretim tarzı özgür olmayan emeği sistematik olarak kullanmaya zorunlu kaldığı durumlarda ortaya çıkan anomaliyi açıklamamanın, normalleştirmenin ve haklılaştırmanın araçlarını bulmaya çalışır. Elbette, her bir toplumsal formasyonda bu araçlar farklı biçimler almıştır.

Günümüzde ise verilen mücadeleler sonucu fiziksel ırkçılığı sürdürmek mümkün olmamakla birlikte kapitalist sistem içindeki anomaliler başka biçimlerde devam ettiği için yeni meşrulaştırma yöntemleri bulunması zorunluluğu başgöstermiştir. Göçmen işçilerin durumunu belirtmek için popüler dilde kullanılan 'modern kölelik' kavramı aslında derin içgörüler taşımaktadır. İşlevleri, sonuçları ve meşrulaştırma mekanizmaları açısından baktığımızda siyahların kapitalizmin ilk evresinde köle olarak kullanılması ve bugünün ileri kapitalist ülkelerinde yabancı işçilerin kullanılması arasında büyük benzerlikler vardır. Sermaye birikiminin belirli mekansal noktalarda yoğunlaşması, özgür olmayan emek biçiminin egemen retorik içinde bir anomali oluşturması ve farklı biçimlerde de olsa ırkçılığın zuhur etmesi açısından bu iki süreç paralellikler taşımaktadır. İkisinde de kamusal ve politik alan içerisinde dışlanan öğeler olarak köleler ve yabancı işçiler insan veya vatandaş olarak

algılanmamaktadır. Böylelikle onların durumu bir istisna sayılarak kategori-dışı tutulmakta, ulus-devlet ve vatandaşlık anlayışlarıyla bunlar hukuka dışlanabilmektedir. Ancak bu hukuki dışlanma katıyen sistemin dışına atılma olarak algılanmamalıdır. Bunları sınıf-altı olarak görmek ve yine analiz biriminin hayati bir bileşeni olmaktan çıkararak gizemli/karanlık bir bölgeye hapsetmek doğru değildir. Bunlar sistemin gerekli bileşenleridir ve kapitalist üretim tarzının çelişkilerinden bir tanesini yansıtmaktadırlar. Burada asla yapılmaması gereken şey, dışlananları bir grup olarak varsayarak istisnalaştırmak ve sistemi kapalı bir devre gibi sürekli devinse bile çelişki-dışı gibi düşünmektir. Dışlama sömürü sisteminin içkin bir parçasıdır. Dışlama, sistem analizinin önünde veya sonunda ele alınacak bir şey değildir, bilakis özsel bir bileşeni olarak sistemle her daim birlikte düşünülmelidir. Zira dışlanma toplumsal yaşamın tamamından bir dışlanma değildir. Hukuka veya siyaseten dışlanan insanlar, örneğin iktisadi alandan dışlanmamakta, bilakis o alanın temel bileşeni olmaktadır. Hatta onların iktisadi alandaki varoluş tarzlarının belirleyicileri de hukuktan ve siyasetten dışlanmaları, bu haklarından mahrum bırakılmaları olmaktadır.

Esasen dışlama her daim kapitalist üretim ilişkilerine içkindir. Örneğin yerli işçi yabancı işçiden farklı olarak siyasal ve hukuki katılım hakkına sahip olsa bile özel mülkiyet kavramının doğası gereği hiç bir zaman kapitalistin sahip olduğu haklara tam olarak sahip olamaz. Bu eşitsizliğin sonucu olarak da çeşitli biçimlerde -mekansal, hukuki, ideolojik, ekonomik, kültürel vs.- dışlanır. Ürettiğine el konulan ve yabancılaşan proleter toplumsal hayatın çeşitli alanlarında doğal olarak dışlanmayı hissetmek zorunda kalır. Bu anlamda yabancı işçiyle ortak bir deneyimi paylaşırlar. Yabancılaşma ve artı değere el konulma sürecini gerçekleştiren mekanizmaların ortak bileşenleri olarak yerli ve yabancı işçiler aslında ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar. Aynı deneyimi yaşamalarına karşın, yerli işçi, dışlanmayı daha açık ve katı biçimlerde yaşayan yabancı işçiden kendini farklı görebileceği ideolojik ve maddi süreçlere tabi olur (Callinicos, 1993: 34). Kapitalist üretim tarzının devamı hiyerarşik sosyo-ekonomik bir yapıyı meşrulaştırmaya dayanır ki, ırkçılık da bu hiyerarşinin biçimlerinden birisidir. Bu hiyerarşik yapılandırma ile birlikte hegemonik ideoloji sömürülen işçi sınıflarını bölebilmek hedefini taşımaktadır (Castels vd, 1984: 98; Leiman, 1993: 3). Vatandaşlık hakkından mahrum olan yabancı işçi aynı zamanda bu işlevi görerek emekçi sınıfların da tevessül ettiği (aşın) sağ hareket ve partilerin günah keçisi olur. Aşın sağın ve yer yer muhafazakar sağın etkisindeki kesimler için yabancılar yaşanan sistemik sorunların asıl kaynağı olarak görülürken,

yabancı düşmanlığına karşı çıkan ılımlı, sosyal demokrat ve liberal yaklaşımlar ise göçmenlerin durumunu ve sorunlarını kapitalist sömürü ilişkileri içinde ele alamadıkları için ya inandırıcı bir ırkçılık karşıtı programı hayata sokamamaktadırlar ya da daha kötüsü ırkçılığı sofistike biçimde yeniden üretmektedirler.

Sonuç

Son dönemlerde etnisite, çok-kültürcülük ve diaspora gibi ırksallaştırmaya hizmet eden kavramların kullanımının yoğunluk kazandığını görüyoruz. Küreselleşme ideolojisinin yükselmesine eşlik eden bu durum göçmen sorunu diye tabir edilen olguyla yakından ilişkilidir. Bugün ileri kapitalist ülkelerde göçmenlerin sadece sağ partiler tarafından değil, liberal ve düzen içi sol partiler tarafından da bir sorun olarak görülmesi göçmenlerin özgür emek ve onun tarihsel ideolojik teçhizatı olan insan hakları, vatandaşlık, sosyal haklar vs. retoriğiyle uyuşmayan anomalik konumlarından kaynaklanmaktadır. Göçmenler yerli işçiler gibi emek güçlerini metalaştıramamaktadırlar (yani sömürü düzenine eşit biçimde katılamamaktadırlar). Bu durumun açıklanması gereklidir ve ileri kapitalist ülkelerde genellikle etnisite, kültürel haklar, fark, çok-kültürcülük ve diaspora gibi kavramlar ırksallaştırmanın araçlarını oluşturmaktadırlar. Bu türden bir ırksallaştırmaya karşı yapılması gereken etnisite ve ırk gibi analiz değeri zayıf olan kavramlara dayanmamak ve ırkçılığı tarihsel bir üretim ilişkisi olarak değerlendirmek olmalıdır. ırksallaştırmanın yeni biçimleri olan bu kavramları uluslararası göç ve yapısal/kurumsal ırkçılık süreçlerini dikkate alarak değerlendirilmelidir.

Uluslararası göç olgusu, ırksallaştırma ve onun yeni biçimleri (etnisite, çok-kültürcülük, diaspora vs.) ise kapitalist üretim tarzının özgül aşamalarındaki toplumsal üretim ilişkileri ekseninde değerlendirilmedikçe bu kavramlar derinliğince kavranamayacağı gibi aralarındaki yakın ilişki de görülemez. Fakat bu tesbiti yapmak da bizi rahatlatmamalıdır. Zira, bu olguları kapitalizm çerçevesi içinde görenler de sıklıkla işlevselci bir bakış açısının kolaycılığına düşebilmektedirler. Uluslararası göç, ırkçılık, etnisite vs. kapitalizmle ilişkilidir demek kendi başına yeterli değildir. Dahası bu kavramları kapitalizmin ürünü olarak değerlendiren görüş de yanlıcı olabilmektedir. Zira, bunlarla kapitalizm arasındaki bağlantı doğrudan değil dolaylı ve tarihseldir. Kapitalist üretim tarzının ilkel birikim evresinden itibaren dünya toplulukları tarihinde görülmemiş sayılarda ve hızlarda yer değiştirmeler yaşamışlardır. Bu yer

değiştirmeler belirli bir toplumsal formasyondaki sınıf ilişkileri sitesinden diğerlerine geçişi işaret ettiği anlamda tarihe yön verir olmuşlardır. Böylelikle uluslararası göç olgusunun kendisi de toplumsal formasyona etki eden üretim ilişkisinin bir boyutu olagelmıştır. Kapitalist üretim tarzının özgül aşamaları toplumsal formasyonlar arasında büyük dönüşümlere yol açar şekilde kolektif nüfus hareketlerine yol açarken, kolektif göçler de bu özgül koşullardaki üretim ilişkilerinin belirlenmesinde rol oynamışlardır.

Tarihsel olarak bakıldığında kapitalist üretim tarzında özgür olmayan emeğin kullanılma zorunluluğu büyük göç dalgalarından bazılarına yol açarken, aynı zamanda ırkçılığın kurumsallaşmasını gerektirecek koşulları da oluşturmuyordu. Fakat ırkçılığın yapısal olarak var kılınması üretim ilişkisinin bir yansıması veya ürünü değil kendisi olmuştur. Yani sürecin kendisini oluşturan, belirleyen ve şekillendiren şey ırksallaştırma olarak da tarif edilebilecek bir üretim ilişkisidir. Eğer ırksallaştırma bir üretim ilişkisiyse çelişkilidir, sınıfların mücadeleleri, stratejileri ve ilişkileri ile belirlenmiş, yeri geldiğinde de kökten değişikliklere uğramıştır. Tüm bu ilişkileri her bir özgül toplumsal formasyonda yeniden tanımlamak gereklidir. Kapitalizm tarihi ırkçılığın özellikle özgür olmayan emeğin belirli bir toplumsal formasyonda sistematik olarak kullanıldığı konjonktürlerde üretim ilişkilerinin bir bileşeni olarak kurumsallaştığını göstermektedir. Özgür olmayan emeğin kapitalist üretim tarzında sistematik olarak kullanılması esasen anomaliktir. Zira kapitalist üretim tarzı emeğin metalaşması olarak özgür emeği ve onun ideolojik biçimlerini gereker. Fakat dünyanın halleri kapitalist üretim tarzının pürüzsüzce gelişmesine imkan vermemektedir. Ülkel birikim aşamasında ve hatta ileri kapitalist üretim tarzı aşamalarının bazılarında emek gücüne ihtiyaç duyan sistem bunu sağlamak için özgür olmayan emeği kullanmak zorunda kalabilir. Bu anlamda özgür olmayan emek zorunlu bir anomalidir. Bazı Marksist yazarların da belirttiği gibi, işte bu zorunlu anomali, kapitalist sistem açısından açıklama, normalleştirme ve haklılaştırma gerektirdiği için bir üretim ilişkisi olarak ırkçılığın kurucu bir bileşenini oluşturmaktadır.

Notlar

1- Jean Genet'in Paravanlar adlı oyunundaki karakterlerden biri olan Sir Harold, plantasyonlarında çalıştığı Arap işçiler arasında hırsız olduğu için dışlanan ve hatta aralarından atılması talep edilen Said adlı bir başka Arap'ı işte tutmaya karar -

lıdır. Bir başka sömürgeci olan Bay Blankensee'ye işçiler arasında huzursuzluk yaratmasına rağmen neden bu tutumunu sürdürmekte ısrarlı olduğunu bu sözlerle aktarmaktadır (1991: 88).

2- Aslında Weberci bir etnik ilişkiler sosyolojisinin gelişmesinin günahını Weber'de aramak pek doğru değil. Zira Weber açıkça etnisite kavramının analitik bir değere sahip olmadığını yazmıştır: "Her şeyi hesaba kattığımızda, 'etnik olarak' belirlenmiş toplumsal eylem, sıkı bir sosyolojik analiz...itinayla ayırması gereken fenomenleri ihtiva eder. Şurası kesin ki, bu [inceleme] işleminde kolektif 'etnik' teriminden vazgeçilmelidir. Zira bu terim gerçekten sıkı bir sosyolojik analiz için uygun değildir (aktaran Bauman ve Sunier, 1995: 1).

3- İrk kavramını çeşitli biçimlerde analizinin merkezine aldığı için Rex'in analizinin sınırlılıklarından bahsedebiliriz. Ama bu durumda bile Rex'in yaklaşımı post-modern 'etnisite' algılarından daha ileri görünüyor. Ali Rattansi hem Rex gibi Webercileri hem de Miles gibi Marksistleri sınıf kavramına verdikleri öncelik nedeniyle eleştiriyor (1995: 23). Rattansi'nin yorumlarına dayanarak genellemelerde bulunan Papastergiadis ise Weberci ve Marksist bakış açıları hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Her iki konum da ekonomik faktörlerin sosyal ve politik ilişkileri belirlemede sınıf kavramına ırk kavramının üzerinde bir yer ve öncelik vermektedir...Kültürün görelî özerkliğini tanıyan ve mekanist olmayan bir perspektif içinde, göçmenlerin kimliği dışsal kategorilere bağımlı değildir; kendi hareket ve yerleşme deneyimlerinden oluşmuştur" (2000: 34). Papastergiadis Marksistlerin temsilcisi olarak gördüğü Miles'i iki cümleyle tamamen değersizleştirirken Miles'in yazdıklarına doğrudan bir referans vermemesi dikkat çekicidir. Bunun doğal sonucu olarak, bir başka post-modernist olan Rattansi'ye dayanarak Miles hakkında mekanistik suçlaması yaparken Miles'in bütün çalışmalarında mekanistik, araçsalcı ve işlevselci anlayışları eleştirdiğinden habersiz kalmaktadır. Ancak bundan daha vahimi, Papastergiadis'nun ırk kavramına sosyal ve politik ilişkileri belirlemede önemli bir yer vermesi ve kültüre görelî özerk bir konum atfetmesidir. Böylece açıkça özcü olan bir tutumla ırksallaştırma sürecine post-modern bir katkı yapılmış oluyor.

4- Hekmann "kimlik politikalarına malzeme olan kültür, bireylerin kimliğini belirlediği sürece belki de tek bir kişi için yücelyor; ama kültürel kurulumlar bir grup/topluluk için yapıldığında topluluklar arası sınırların belirlenmesine ve bu sınırların içinde ya da dışında kalanların tespit edilmesine yarıyor" (1995: 85) diye yazmaktadır. Yazar bir kültür tanımı yapmaktan kaçınıyor ama aynı zamanda çeşitli hegemonik kültür tanımlarının var olduğunu ve bunun sosyal bilimciler açısından paradoksal olduğunu belirtiyor. Yazar için, sosyal bilimcilerin bu paradokstan çıkmasının tek yolu, sosyal bilimlerin eleştiren, karşılaştırmacı ve görünenin derinine inen metodları kullanarak yüceltmenin nerde olduğunu ve kime hizmet ettiğini kimin hangi kültürü tanımladığını ve dolayısıyla hangi toplumsallaştırma sürecinin çerçevesi içinde hareket ettiğini her seferinde ve her bağlamda yeniden sorması ve düşün-

mesi (1999: 85).

5- Castles'e göre, "Avusturalya'da göçmen karşıtı bir ideoloji ölü doğmuş olacaktı, zira göçmenler yapısal olarak sistemle birleşmişlerdir: işçi, küçük işadamı, meslek sahipleri ve sivil politik haklara sahip vatandaş olarak. Onların dezenteğrasyonundan maddi çıkan olan önemli bir sosyal grup yoktur. Olsaydı bile bunu gerçekleştirebilecek uygun bir mekanizma mevcut değildir. Blainey ve Ruxton bunun yeterince farkında oldukları için kampanyalarını genel olarak göçmenlere değil, Asyalılara (ve daha sonra da Afrikalılara) karşı açtılar. Deri renginin farklılığı dışlayıcı politikalar için bir şans gibi görünüyordu. Asyalı karşıtı bir duygu yayılabildiyse de bu sadece sokaklarda ve birahanelerle sınırlı kaldı" (1996: 365).

6- Bu dört opsiyondan diğer üçü 1) Eşitsizlik + Yeni Sağ (Avusturalya dünya kapitalist sistemine daha fazla eklenme hedefini güderken ülke içinde milliyetçi ideolojiyi hegemonik kılmaya çalışma) 2) Eşitsizlik + Baskıcı yönetim (Özellikle Güney Amerika'daki muz cumhuriyetlerine benzer şekilde daha otoriter bir rejimin gündeme getirilmesi) 3) Eşitsizlik + çokkültürcülük + sükunet (Bireycileşmenin ve apolitikliğin egemenlik kazanması, Siyasetin kişisel protestolara ve yaşam biçimlerine indirgenerek anlamsızlaştırılması. Bu opsiyon varolan durumun aşınlaştırılmış biçimi olduğu için Castles'e göre akla en yakın olanıdır) (1996: 366).

7- Kaya, bu stratejilerin kolayca birbirinden ayırlamayacağını, yer yer geçişkenlikler ve eklenmeler olduğunu da belirtir (1999: 33).

8- Kaya diaspora stratejisinin üç etmenini şu şekilde sıralar: 1) Türk toplumunun Alman toplumunda maruz kaldığı içsel koşullar; yükselen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, baskıcı ulusal hegemonya, azınlığın marjinalleştirilmesi 2) Küreselleşme denilen sosyal değişim, uluslararası iletişim ağlarının, ulaşım olanaklarının artışı, anavatanla daha fazla ilişkiye girme, Türk televizyon kanalları, gazeteler ve diğer kitle iletişim araçlarının kültürleşmeyi (*acculturation*) ve asimilasyonu sınırlaması 3) Türk devletlerinin Almanya'daki Türk azınlığa karşı değişen tutumu. Türkler döviz kaynağı olmaktan çok bir lobi grubu olarak düşünölmeye başlandı. Türkiye'nin bu yeni politikası Türk kimliğine dayanmaktaydı ve bu da bazı grupları harekete geçirebilmiştir (1999: 38).

9- Kaya, diasporik bilinç kavramının sağladığı olanaklardan birisi olarak, genellikle "arada kalmış", "dejenere olmuş", "yozlaşmış", "kimlik bunalımına düşmüş" gibi terimlerle kubanlaştırılan, pasifleştirilen Üçüncü Kuşak Türk gençliğinin de sosyolojik bir özne olarak görölebilmesini gösterir (1999: 43). Gerçekten de bu nokta iki kültür arasında sıkışmış olduğu varsayılan bu gençlerin yaşadıkları farklı kültürel oluşumların çelişkilerinden yaratıcı ve daha üstün biçimler çıkarabilme potansiyeline dikkat çekmesi anlamında önemlidir. Burada kültürleri statik bir kendilik olarak gören anlayışa karşı kültürün değişkenliği ve geçişkenliği öne çıkarılmaktadır. Fakat bu noktada bile diasporik bilinç kavramı, etnisite ve kültür kavramlarını merkeze aldığı için egemen ilişkilere yeterli derecede radikal bir yanıt oluşturamaz.

10- Buna benzer bir dilsel stratejiyi ABD bağlamında siyahlar uygulamıştır. Irkçı beyazların siyahları aşağılamak için kullandığı 'nigger' sözcüğü, siyahlar arasında 'nigga' biçimine gelerek olumlu bir anlam kazanmıştır (Kaya, 2000: 174).

11- Örneğin Hammar ve Tomas, "göç uzamsal bir olgudur. İnsanlar yalnız başına veya başkalarıyla, kısa bir ziyaret veya daha uzun bir zaman için bir yerden başka bir yere hareket ederler" diye yazmaktadırlar (1997: 15). Uluslararası bir göçmeni ise "bir zaman dilimi için oturmak amacıyla bir ülkeden bir başka ülkeye göç eden kişi" olarak tanımlamaktadırlar (1997: 16). T. Brochmann ve T. Faist'le birlikte derledikleri *Uluslararası Göç, Hareketsizlik ve Kalkınma* (International Migration, Immobility and Development) adlı kitapta temel olarak neden bazı insanların göç ederken diğer bazılarının göç etmedikleri üzerine çeşitli disiplinlerin perspektifinden yararlanarak yanıt aramaya çalışırlar. Bu yazıda ise hareketsizlik boyutu sadece göç etmeyenlerin değil, aynı zamanda göç edenlerin de hareket kabiliyetlerinin çeşitli mekanizmalarla engellenmesi olgusu temelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

12- Miles sınıf sitesi ya da sınıf ilişkileri sitesi kavramını tanımlama gereği duymadığına göre, bu kavram onun açıklama sisteminde merkezi ve özel bir yer işgal etmemektedir. Burada örneğin sınıf sitesi yerine sınıf sahası ya da sınıf alanı da denilebilirdi. *İrkçilik* (Racism) adlı kitabında, "Kapitalizm, Yeniden Üretim ve Milliyetçilik" bölümünde sınıf ilişkileri sitesinin, herhangi bir ulus-devlet içinde üretim tarzlarının tarihsel olarak özgül eklemlenmesi ile yapısal olarak belirlenmiş olduğunu söylemektedir (Miles, 1989: 111). Buradan anladığımız kadanyla sınıf sitesi kavramıyla daha çok ulus-devlet ölçeğini, onun tarihsel olarak özgül üretim tarzları ve sınıf ilişkileri içinde oluştuğunu ve geliştiğini belirtir şekilde işaret etmektedir. Bu da özellikle günümüzde ulus-devlet kavramının egemen algılanışı hatırlanırsa sadece ulus-devlet ifadesini kullanmaktan daha çok şey anlatmaktadır.

13- Özgür olmayan emeğin çeşitli biçimlerinin kapitalizmin gelişimine paralel olarak yeniden üretimi uzun zamandır bilinen tarihsel bir gerçekliktir. Sadece Marksist analizlerde değil, Weberci analizlerde de köle emeği ve ücretli emek arasındaki tarihsel karşılıklı bağımlılık ifade edilmiştir (Miles, 1987: 1). Weber kapitalizmin ayırıcı özelliklerinden biri olarak gördüğü özgür emeği 'resmi olarak özgür olan iki tarafın sözleşmeye bağlı bir ilişkiye dayalı emek hizmetleri' olarak tanımlarken, kapitalizm altındaki özgür olmayan emeği de istisna veya anomali olarak görmektedir (Miles, 1987: 1-3). Miles Weberci yoruma başka eleştirilerinin yanısıra tesbit ettiği bu arazi anomalinin bir açıklamasını getirmediği ve Weberin analiz kapsamının çok dar olduğunu bu nedenle de özgür olmayan emeğin ne boyutlarda kullanıldığının Weber tarafından farkına varılmadığını söyleyerek eleştirir (Miles 3).

14- Johnson ve Campbell Kuzey Afrika ve Akdeniz kıyılarından Anadolu'ya Çin'e düzenli köle ticaretlerinin olduğunu belirtir (1981: 7) 1178'deki bir Çin belgesi Afrika

ve Madagaskar'dan getirilen kölelerden sızetmektedir.

15- Nuhoğlu Soysal 'misafir işçi' kavramını vatandaş olmayan göçmen kategorisi olarak değerlendirmektedir (1994: 9).

16- Ancak Nuhoğlu Soysal'ın misafir işçileri ampirik anomali olarak değerlendirirken, onların üretim ilişkileri içindeki konumlarıyla bağlantı kurmamasından kaynaklanan sınırlılıkları taşıdığına belirtmemiz gerek. Nuhoğlu Soysal misafir işçiliğinin anomali oluşunu egemen ulusal vatandaşlık söylemine dayanarak tesbit etmektedir. Gerçekten de misafir işçilik kategorisiyle vatandaşlık arasında göz ardı edilemez bir bağ vardır. Zira yine özgür olmayan emeğe dayalı üretim ilişkilerinin kurucu (ve tarihsel) bir bileşeni olan ulus-devletin en önemli dışlama mekanizmasını vatandaşlık kurumu oluşturmaktadır. Bu nedenle kapitalist üretim tarzının özgül bir biçiminde emeğin metalaşmasının önündeki engelleri oluşturan hukuki-siyasal sınırlamaların temel meşrulaştırma aracı vatandaş/vatandaş olmayan ayırımının güncellik kazanmasıdır. Bu nedenle vatandaşlık hakkının elde edilmesi emeğin metalaşmasını engelleyen bu hukuki siyasal engellerin aşılmasında önemli aşamalardan birini oluşturmaktadır. Kısacası, vatandaşlık kavramının/kurumunun kendisi ancak üretim ilişkilerinin belirlenmesindeki işlevi ve rolü bağlamında ele alındığında misafir işçilerin anomali konumlarını gerçekçi biçimde açıklayabilir. Fakat Nuhoğlu Soysal misafir işçilerin üretim ilişkilerindeki konumlarını gözardı ederek göçmenlerin durumunu devlet-merkezli bir teorik çerçeveye çözümlenmeye çalışır (1994: 37). Bu çerçeveden eylem ve otoritenin mecrasına (devlet ya da toplum) ve örgütsel örüntüsüne (merkezleşmiş ya da merkezleşmiş) göre farklı birleşme (*incorporation*) modelleri üzerinde durur. Onun üyelik modelleri tipolojisi içinde, örneğin merkezleşmiş ve toplum öğelerinin bileşimi olan korporatist modeller İsveç ve Hollanda iken toplum ve merkezleşmiş öğelerinin bileşimi olan liberal modele ise İsviçre ve İngiltere uymaktadır. Ayrıca merkezleşmiş ve devlet öğeleri devletçiliği (Fransa), merkezleşmiş ve devlet öğeleri ise Körfez ülkelerini oluşturmaktadır.

17- Bu içkinlik özelliğinin zorunlu sonucu olarak bir ırkçılık kurbanı kendini değiştiremez. Callinicos'a göre bu özellik onu örneğin dinsel baskıdan ayırır. Zira dinsel baskıya maruz kalan birisi dinini değiştirerek baskıdan kurtulabilir. Ancak örneğin bir siyah rengini değiştiremez (1993: 18).

18- Gerçekten de ırkçılığı özellikle eğitimsiz kesimlerde (yani alt-sınıflarda) görülen yabancılara karşı önyargılı tutum ve bilgiler olarak değil egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda gerçekleşen bir ideolojik müdahale olduğu çeşitli tarihsel incelemelerde de belirtilmiştir. Fransa'daki Cezayirli göçmen işçiler üzerine yapılan bir çalışmada Neil MacMaster şunları belirtmektedir: "işçi sınıfı 'Arap'lara ilk başta bir düşmanlık göstermiş olsa da bu ırksal önyargı önemsiz derecede ve dağınmıktı. Taban seviyesinde hiç bir zaman bu mesele yerel ya da ulusal bir politikada etki yapacak kadar önemli olmamıştı. ırkçılıkta çok daha önemli rol karar verici elitler tarafından

oyunmıştır. Elitler ırkçılığın yeniden üretimden en fazla sorumluluk sahibi olanlardır" (1997: 118-9)

19- Örneğin David Hume "Zencilerin ve genel olarak diğer insan türlerinin (zira dört veya beş farklı tür vardır) beyazlara göre doğal bir düşüklükleri olduğundan kaçınılmaz olarak aşağılanma eğilimindeyim" demektedir (aktaran Callinicos, 1993: 24).

20- Örneğin bir bitkinin ya da herhangi başka bir varlığın insanaltı olduğunu ispat etmek için böyle bir çaba harcanması pek sözkonusu olmamıştır

21- Kirk Mann *Sınıfsızlığın Yapımı: Refahın ve Emelin Toplumsal Bölünmeleri* (The Making of An English "Underclass": The Social Divisions of Welfare and Labour) adlı kitabında Britanya Marksist tarihçilerine dayandığını iddia etmektedir. Mann, kendi Marksist anlayışının ortodoks Marksizme uzak olduğunu kendi yaklaşımını Liberteryan Marksizm olarak adlandırabileceğini belirtmektedir (1992: 4).

Kaynakça

- Ahmad A. (1995) *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat* (çev.) Ahmet Fethi, İstanbul: Alan
- Ahmad, I. (1997) "Exit, Voice and Citizenship" Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. ve Faist, T. (der.) *International Migration, Immobility and Development*, Oxford, New York: Berg
- Barkan E. and Shelton, M. (1998) "Introduction", (der.) Barkan E. and Shelton, *Borders, Exiles, Diasporas*, M. Stanford: Stanford University
- Baumann, G. ve Sunier, T. (1995) "Introduction: De-essentializing Ethnicity", Gerd Baumann ve Thijl Sunier (der) *Post-migration ethnicity: Cohesion, Commitments, Comparison* içinde, Amsterdam: Het Spinhuis
- Betz, H. G. (1991) *Post-modern Politics in Germany: The Politics of Resentment*, New York: St Martin's Press
- Brah, A. (1996) *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London: Routledge
- Callinicos, A. (1993) *Race and Class*, London: Bookmarks
- Castles, S., vd (1984) *Here For Good: Western Europe's Ethnic Minorities*, London: Pluto
- Castles S. vd. (1996) "Australia: Multi-Ethnic Community Without Nationalism?" Hutchinson J. ve Smith A. (der.) *Ethnicity* içinde, Oxford, New York: Oxford University 358-67.
- Castles S. ve Kosack G. (1973) *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, Oxford: Oxford University
- Castles S. ve Miller, M. (1998) *The Age of Migration: International Population Movements in the World*, 2nd Edition, London: Macmillan
- Cohen, R. (1997) *Global Diasporas: An Introduction*, London: UCL

- Eriksen, T. H. (1993) *Ethnicity & Nationalism; Antropological Perspectives*, London Boulder, Colorado: Pluto
- Esser, H. ve Korte, H. (1985) "Federal Republic of Germany Hammar", T. (der.) *European Immigration Policy: A Comparative Study*, Cambridge: Cambridge University
- Fenton, S. (1999) *Ethnicity; Racism, Class and Culture*, London: Macmillan
- Genet, J. (1991) *Paravanlar*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Remzi
- Harvey, D. (1993) "Class Relations, Social Justice and the Politics of Difference" (der) Keith, M., ve Pile, S., *Place and the Politics of Identity*, London ve New York: Routledge
- Hekmann, L. Y. (1995) "Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik Ve Kültür Kavramları Üzerine", *Birikim*, 71
- Hutchinson, J. (1996) "Ethnicity and Multiculturalism in Immigrant Societies", Hutchinson J. ve Smith A. (der.) *Ethnicity* içinde, New York: Oxford University, 374-8
- Johnson, D. M. ve Campell R. R., (1981) *Black Migration in America: A Social Demographic History*, Durhan N. C: Duke University Press
- Katz, M. (1993) Reframing the "Underclass" Debate (der) Katz, M., *The Underclass Debate*, New Jersey: Princeton University
- Kaya, A. (1999) "Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve 'Çok-kültürlülük' İdeolojisi", *Toplum ve Bilim*, 82, 23-58
- Kaya, A. (2000) *Berlin'deki Küçük İstanbul: Diasporada Kimliğin Oluşumu*, İstanbul: Buke
- Keith, M. ve Pile, S. (1993) Introduction Part I: The Politics of Place (der) Keith, M. ve Pile, S., *Place and the Politics of Identity*, London ve New York: Routledge
- Köksal S. (1986) *Refah Toplumunda 'Getto' ve Türkler*, İstanbul: Teknografik Matbaacılık
- Leiman, M. M. (1993) *The Political Economy of Racism: A History*, London: Pluto
- MacMaster, N. (1997) *Colonial Migrants and Racism: Algeriaans in France, 1900-62* London: Macmillan
- Malmberg G. (1997) "Time and Space in International Migration" Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. ve Faist, T. (der.) *International Migration, Immobility and Development* içinde, Oxford, New York: Berg
- Mann, K. (1992) The Making of An English "Underclass"? *The Social divisions of welfare and labour Milton Keynes*, Philadelphia: Open University
- Massey, D. (1999) "Imagining Globalisation: Power-Geometrics of Time-Space" Brah, A. Hickman M. J., Ghail, M. M. (der.) *Global Futures: Migration, Environment and Globalisation*, London: Macmillan
- Miles, R. (1987) *Capitalism and Unfree Labour: Anomaly or Necessity?*,

London and New York: Tavistock

Miles, R. (1989) *Racism*, New York: Routledge

Miles, R. (1993) *Racism after 'Race Relations'*, London ve New York: Routledge

Miles, R. (1999) "Analysing the Political Economy of Migration: the Airport as an 'Effective' Institution of Control" Brah, A. Hickman M. J., Ghail, M. M. (der.) *Global Futures: Migration, Environment and Globalisation*, London: Macmillan

Nuhoglu Soysal, Y. (1994) *Limits of Citizenship; Migrants and Post-national Membership in Europe*, Chicago ve London: The University of Chicago

Okyayuz, M. (1999) *Federal Almanya'nın Yabancılar Politikası*, Ankara: Doruk

Papastergiadis, N. (2000) *The Turbulence of Migration*, Cambridge: Polity

Potts, L. (1990) *The World Labour Market: A History of Migration*, London and New York: Zed

Radtke, F. O. (1994) "The Formation of Ethnic Minorities and The Transformation of Social Into Ethnic Conflicts In a So -Called Multi-Cultural Society: The Case of Germany" in John Rex and Dury, Betrice (der) *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*, Avebury: Aldershot

Radtke, F. O. (1993) "Multikulturalismus-Ein Gegengift gegen Auslaenderfeindlichkeit und Rassismus?" (der) Manfred Hessler, *Zwischen Nationalstaat und Multikultureller Gesellschaft*, Berlin: Hitit

Rattansi A. (1995) 'Race Class and the State: From Marxism to Post-modernism', *Labour History Review*, 60, no.3

Rex J. ve Tomlinson S. (1979) *Colonial Immigrants in a British City*, London: Routledge and Kegan Paul

Rex, J. (1983) *Race Relations in Sociological Theory*, London ve New York: Routledge & Kegan Paul

Rex, J. (1986) The Role of Class Analysis In the Study of Race Relations -A Weberian Perspective (der) Rex, J. ve Manson, D. *Theories of Race and Ethnic Relations*, Cambridge: Cambridge University

Rosaldo, R. (1989) *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*, London: Routledge

Sassen, S. (1988) *The Mobility of Labour and Capital*, New York: Cambridge University

Sassen-Koob, S. (1978) "The International Circulation of Resources and Development: The Case of Migrant Labor" *Development and Change*, 9 (Güz): 509-545

Sassen-Koob, S. (1981) *Towards a Conceptualisation of Immigrant Labour*, *Social Problems*, 29 (1): 65-85

Sassen-Koob, S. (1984) "The New Labor Demand in Global Cities" Smith,

M. (der.), *Cities in Transformation*, Beverly Hills, CA: Sage

Şen, F. "The Economic, Social and Political Impact of Turkish Migration"

Spencer, S., (der.) *Immigration As An Economic Asset: The German Experience* içinde, Staffordshire: Trentham

Spencer, S. (1994) "Introduction" Spencer, S., (der.) *Immigration As An Economic Asset: The German Experience* içinde, Staffordshire: Trentham

Troyna, B. ve Hatcher, R. (1999) *Racism in Children's Lives* Bulmer, M. ve Solomos, J. *Racism*, Oxford: Oxford University

Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: The University of Chicago

Wright, D. R. (1990) *African Americans in the Colonial Era: From African Origins Through the American Revolution*, Illinois: Harlan Davidson, Arlington Heights

Zimmermann, K. (1994) "The Labour Impact of Immigration" Spencer, S., (der.) *Immigration As An Economic Asset: The German Experience* içinde, Staffordshire: Trentham